

A SZÜLETÉS, A HÁZASSÁG ÉS A HALÁL NÉPSZOKÁSAI RÁDFALVÁN

ZENTAI JÁNOS¹

A gyűjtés helye, Rádfalva község, Ormánság keleti részén fekszik, mintegy 500 lelket számláló kis falu.² Óslakossága, mint Ormánságé általában, református vallású magyar.

Az egész Ormánság országszerte szomorú hírnévre tett szert egykezésével. Bár ez a nemzetpusztító szörnyű betegség már túl van a mélyponton, az elszenvedett veszteségeket e nép már nem képes pótolni saját erejéből. A kipusztult családok helyére az ország különböző részéből települtek. A lakosság színmagyar jellege úyszólván teljesen megmaradt. Minthogy a betelepülések még egészen újkeletűek, — egy-két évtizednél alig van régebbi beköltöző a községben — az ősi néphagyományokra átalakítóan nem hatottak. Adatközlőim kizárólag az óslakosságból kerülnek ki, egy-kettő a szomszéd falvakból származik — szintén Ormánság — ahol nagyjából ugyanazok a néprajzi sajátosságok vannak, és legtöbb esetben egész fiatalon kerültek a községbe, a falu valamelyik őscsaládjába, s ahhoz — amúgy is kevésé ütvén el tőlük — teljesen hasonultak.

1953—55. évben végzett gyűjtéseim anyagának legnagyobb része 60—70 évvel ezelőtt még virágzott. Mára már sok érték örökre, pótolhatatlanul elveszett. A még megmenthetőből következék itt egy kevés.

I.

SZÜLETÉS³

A terhesség előtt

A születés összekapcsolódik az élet másik két legfontosabb eseményével, a házassággal és a halállal. Kezdeté, előzményei a házassági szokásokban gyökereznek.

¹ Zentai János (1907—1973) évtizedeken át kutatta Ormánság néprajzát. Különös gonddal, szinte monográfikus teljességgel vizsgálta Rádfalva népének életét (ahol 1949 és 1956 között tanácstitkár volt) 1965-től haláláig a Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályán dolgozott. Gyűjtéseinek anyagát tanulmányokban, néprajzi pályamunkákban összegezte. Publikálatlan dolgozataiból adunk most közre egy válogatást, melynek témája az „emberélet nagy fordulói”-hoz fűződő népszokások.

A feldolgozás szövegét Zentai Tünde gondozta, készítette elő kiadásra és jegyzetelte.

² Félreeső, csak bekötőúttal rendelkező törpefalu. Lakossága a legutóbbi népszámlálás (1980) idejére 291 főre csökkent. Helységnevtár 1984.

³ V. ö.: Zentai János: *Születés körüli népszokások és hiedelmek Rádfalván*, EA (a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára) 9444, 1954. 1—19.

Már a házassági szokások között sok adatot találunk, melyek a születésre mutatnak előre. Így például, amikor a menyasszonyt viszik a háztól, a legények megemelik, megzökkentik a kocsí egyik oldalát, hogy majd könnyebben szüljön a jövendő anya.

Amikor az esküvő után a fiatal pár hazatér a házba, a menyasszony elé — bekérése után — vizes vödört állítanak, hogy azt rúgja föl, könnyebb lesz majdan a szülése.

Amikor bevezetik a házba, a konyhában először fel kell néznie a kéménybe, hogy szép fekete szemű gyermeke legyen.

A lakodalmi vacsorakor az ételek felhordását a szakácsnő, vagy a vőfély úgy kezdi, hogy egy üres cseréptálat hoz, s azt a földre ejti, törjön darabokra: könnyebben babázzon majd az új asszony.

Este a menyasszony ölébe a vendégseregéből a legszebb gyereket ültetik, hogy arra formázzon majdan az eljövendő.

Terhesség

A terhesasszony elnevezése régen általánosságban *vastag, hasas*, később már *viselős*. A teherbejítés *főcsinálás*.

A terhesség beálltára bizonyos, külső tényezők is hathatnak. „Ne kapájj a barázda fenekén, mert meg-hasasodol!” — mondták.

A terhességet nem tagadták. „Ne tagadd ē, mer néma lesz a gyereök!” A terhességük alatt az asszonyok — szégyelve magukat — társaságba csak ritkán mentek, ha elkerülhetetlen volt.

Az öregek nem örültek, ha hamar jött a gyerek, nem is igen kímélték a terhes asszonyokat. Minden munkában részt kellett venniök.

Akinek már 4—5 gyereke volt, kicsúfolták: „Olyan, mind a patkány, tengeri nyuszka, vagy tengerimalac.” A hasas asszonyt azonban nem volt szabad csúfolni, mert a gúnyolódót megveri az Isten, az ő gyerekeit is elveszi.

Meddőséget is okozhatott a csúfolódás: „Az Isten nem adott neki, mer kicsúfóta azt az anyát, akinek sok gyereöke vaót”. (Régebben szégyelték a meddő állapotot, később, amikor már menekültek a gyerektől, még büszkék is voltak rá.)

Ha *vastagasszony* valakinek a gyümölcsét, zöldségféléjét ellopta: „Ne szójjatok neki, mer viselős!”

A terhes asszonyt különösen meg kellett kínálni, mert köztudomású volt, hogy „kiványi”. Ha mégis valami fukar családhoz ment, s azok eldugták előle a gyümölcsöt, egyebet, hogy ne kelljen megkínálni, akkor a születendő gyerek azt az eldugott étélfélét egész életében nem fogja szeretni.

Terhest nem szabad bántalmazni. Ha valaki mégis durván meglökte, mérgeesen ráncigálta, vagy megverte, akkor a születendő gyerek is veszekedős, verekedő természetű lesz.

Tilalmak

Terhes asszonynak fürdőbe nem szabad menni, mert *vízidagadást* kap az anya és ha meg is születik a gyermek, nem marad meg.

Ha a terhes asszony kutyát vagy macskát rúg meg, *szőrférges* lesz a gyereke.

Anyajegy

Ha a viselő lop valamit, a lopott tárgy anyajegyként meglátszik a gyereken.

Egyik adatközlőm meggyet lopott terhes korában, a gyermekének a karján ma is megvan a meggy színű és nagyságú anyajegy.

Ribizkét különösen nem szabad lopni, mert az újszülött arcán csúnya, vörös, fűrtszerű anyajegy lesz.

Megcsodálás

A terhes asszonynak semmit sem szabad megcsodálnia, mert káros hatással van a magzatra, különösen valami csúnyát, visszataszítót nem, mert olyan lesz a kisgyereke is. Amikor az egyik adatközlő terhes volt, *napa* nem engedte megnézni a farsangi *maszkásokat*, mert azok „csudálatosak”.

Ha tüzet lát a terhes asszony, ne csudálkozzon, különösen ne kapjon a testéhez, vagy ha nagyon megijed is, ruha által eltakart alsó testéhez, mert ugyanezen a testrészén tűzszínű anyajegyvel születik a gyermeke.

Jóslások

Ha a terhes anya sok májat eszik, barna lesz a gyermeke. Ha a terhesség alatt megszökül (pl. szemöldöke kifakul) leánya lesz, ha megbarnul, fia.

Ha olyan gyümölcsöt evett meg a terhes, amelyen egy száron kettő volt, ikrei lettek.

Nézzük a terhesség megszűnésének három módját: vetélés, magzatelhajtás, szülés.

Vetélés: előfordul, ha az anyának „romlott a vére” vagy megfázott.

Magzatelhajtás: „Écsináta a gyereket”. Bizony, hogy az *egykét* folytathassa ez a nép, ehhez a művelethez nagyon sokszor folyamodott. Sajnos a művi vetélések száma nagyobb volt, mint a szüléseké, különösen az egyke elterjedésének első évtizedeiben, a múlt század utolsó negyedében. Sok viruló, fiatal menyecske került idő előtt a temetőbe, vagy lett egész életére élő halott. Ebben a boszorkánykonyhába aztán nehéz belepillantani. Mégis néhány adat:

A kenőasszony zsirral megkenegette a terhes asszony hasát a méh táján.

Egy másik módja: (Én nem csináltam, csak hallottam! bocsátja mindenké el az adatközlő) *cidrusfa*, *tujafa* fiatal hajtásával kell a méhbe nyúlni (pontos mékénytjét — állítása szerint — nem ismeri).

Úgy tudják, aki „gyereket veszített”, annak nincs nyugta a másvilágon, hazajár éjszakánként arra helyre, ahova magzatát eltemette.

S z ü l é s

A szülésnél *bóbagyángyi* (bábaasszony) működik közre, ő teszi meg a szükséges előkészületeket. Idősebb asszony, hozzátartozók, rokonok segídnek.

Az illem és a szemérem tiltotta az apának a szülésnél jelen lenni.

A vajúdo asszony fájdalmát melegített ruhának a hasra való rakásával enyhítették.

A szülésnek többféle módja volt. Egyik adatközlőm háromszor szült. Először — úgy látszik ez volt a legrégibb módja — leguggolt a szoba földjére, férje hátulról a hóna alatt átkarolva tartotta. Másodszor széken ülve szült, harmadszor már ágyban fekve. A múlt század vége felé az ülő állapotban történő szülés volt az általános, a század elején kezdtek ágyba feküdni a szülő asszonyok. Ekkor a férj már nem volt jelen a szülésnél.

Ülveszülésnél vagy alacsony lábú székre ült az anya — régebben külön szülőszéket használtak —, vagy egy rendes széket eldöntöttek s a fekvő szék lábaira ülve szült a szék lábai közé. Ekkor még azt tartották: „Fekve nem jó, mer főfelé tör a gyereket a gyomor felé”. A szék alá bunda darabot tettek, vagy szülés után fektették bundára, hogy göndör legyen a haja. Szülés után az anya ágyba feküdt, de nem engedték egyedül, hanem úgy tették fel az ágyba. Jól megfigyelték, hogy az újszülött a világrajöttekor hogyan tartotta a kezét. Nyitott tenyérrel pazarló életet, ökölbesorított kézzel fősvénységet jósoltak. Kis főkötőt tettek az újszülött fejére, hogy az szép gömbölyű legyen, mert különösen az első gyerekeknek hosszúkás, formátlan lesz a feje”.

Az újszülöttet a bába bepólyázta, kezét, lábát erősen leszorítva, úgy, hogy moccanni sem tudott. Tiszta ruhába ezüst pénzt tettek s azt a köldökre helyezve pólyálták be a gyereket, nehogy köldöksérve legyen. A köldökzsinórt fehér fonállal kötötték el. Az elkötésen kívüli kis köldökzsinór darabot leszáradása után eltették. Fiú gyerek sorozásra magával vitte, hogy ne váljon be. Ha mégis besorozták volna, akkor katonáéknál is magával hordta, úgy vélték szerencsét hoz neki, mert legalább is jó beosztást kap.

A leány, amikor már fölserdült, a *tizenkét napokban* (Lucanaptól, azaz dec. 13-tól karácsonyig) lefekvéskor tükrrel együtt a feje alá tette a köldökzsinór darabot, és így biztosan megálmodta a jövődöbelijét.

Az anyát tisztábatétel után ágyba fektették, gyermekét mellétették. A *mását* a nyugati *megyébe* (mesgye, telekhatár) kellett elásni, hogy „nyugoggyon a gyereket”. Ha az anya májfoltos volt, a másával megdörzsölték

az arcát. A mását jól el kellett ásní, hogy sem ember, sem kutya el ne vihesse, mert rosszakaratú emberek rontó célra használhatták volna fel.

G y e r m e k á g y

Ahogy a bába az anyát és gyermekét rendbe tette, azonnal fölszerelték a gyerekágyas lepedőt. Ez egy nagyobb méretű, erre a célra szőtt, finomabb anyagból készült lepedő, melyet maguk szőnek. Az anyát esetleg halála után erre fektették a koporsóban. Az ágy a szoba egyik sarkában áll, tehát két felől fal övezi, a szabadon maradt másik két oldalt pedig ember magasságnál feljebbig elkerítették ezzel a lepedővel, úgyhogy az ágy teljesen el volt különítve. A lepedő felszerelése úgy történt, hogy az ágy szoba felé szabadon álló végével és oldalával egy vonalban a mennyezet gerendára vékony rudakat szereltek vagy szegeket vertek, s erre függesztették madzaggal a lepedőt, (ezt a madzagot is házilag szőtték kenderből, s „gatyamadzagnak”, zsákmadzagnak stb. használták) de úgy, hogy az ágy előtt egy kis szabad tér is maradjon. Így az ágy teljesen el volt zárva idegen szem elől. Mert az anyát is, gyermekét is „megveszthették”. Ezt azután mindaddig fenthagyták, amíg az anya fel nem kelt a gyermekágyból.

Régebben (múlt században) az ágyat elhúzták a fal-tól, s az ágy és a fal közé egy lábakra szerelt deszkát tettek, s ezen volt egy, a deszka szélességével megegyező, szalmával töltött zsák. Így nem kellett az egész ágy alomját — ami szintén szalma volt —, csak a keskenyebb zsákát váltani. Ez volt a csecsemő fekhelye. Újabb keletű, de még a múlt századból származik a *ringó*. Ez tulajdonképpen egy pad, de magasabb lábai vannak, mint az ülő padnak. Az ágy elé állították, s erre helyezték a teknőbölcst. A ringónak *karja*, *karzata* van, hogy a bölcst le ne eshessék róla. A rácsszerű, sokszor díszesen faragott karzat úgy van megszerkesztve, hogy a pad két végén levő csuklón egyik oldalról átfordítható a másik oldalra. A ringó így mindkét oldalról használható.

A bölcst — nevezték *pólának* is — egyszerű fateknő volt, de domború fenekén két haránt borda van, hogy ne az egész fenéke érintkezék a földdel, és ez képezi a bölcst *ringó talpát*. Ezt leginkább *oláheigányoktól* vették, cserélték — innen az *olábölcst* név is. Akik saját maguk készítették, legtöbbször nyárfából faragták. Faluról-falura járva árusították. A teknő felső szélét mindkét oldalán, a szélétől mintegy két cm-nyire sűrűn átfúrkálták, a lyukakon madzagot fűztek keresztül és ezzel kötötték le a bepólyált gyereket. A teknő fejtől való végén levő síkjába széle felé, két függőleges lyukat fűrnak, abba meghajlított vesszőt tűznek, s erre kendőt terítenek. Nyáron így óvják a kicsit legyektől, szunyogoktól. A bölcst fenekébe szalma kerül, ami szükség szerint váltható, arra rongyok, s úgy a csecsemő.

Amikor a kicsit a bölcstbe helyezik, alá *kusztorát* (fanyelű vaskés, bicska) tettek, de vigyáztak rá, hogy a gyerekekhez ne érjen, mert 3 hónapos koráig nem szabad vasat érintenie, ezért körmét is úgy rágta le az anya.

Feje alá fokhagymát tettek, a pólyakötőt is megkenték vele. A csecsemő homlokát gyakran *szurokkal* (faszénnel) mázolták be kereszt alakban, hogy a gyereket néző szeme ezen akadjon meg, s ne ártson. Ha aludt a csecsemő, vagy anyja eltávolodott, a bölcson kis seprűt fektettek keresztül. De az anyát is óvni kellett az ártó hatalmaktól, a *rosszaktól*. Ágyába lábtól *patyolatba* (fehér gyolcs) kötött fokhagymát, fejtől seprűt, vaskést tettek. Az ágy végét, de még az ajtót is X-alakban megdörzsölték fokhagymával.

Az anya úgy fektetett gyermekével, hogy lábuk legyen a *sőpredék* felé (a szobának az a része, ahova a szemetet össze szokták söpörni).

Az anya egy hónapig legfőljebb csak az udvarba mehetett ki, az utcára semmi esetre se. Aki nem ezt tette, nem volt *jóavaló*. „Meég az állat is megfekszí, hát akkor az asszony, aki lelkes állat, hogyne töhetné mög”. Ha fel is kelt napközben a gyerekágyból, napkeltekor, déli harangszókor, napnyugtakor feltétlenül ágyba kellett fekdünie.

Gyerekágyas házhoz nem szoktak kérni menni. Különösen parazsat nem volt szabad kivinni a házból. Az ablakon nem volt szabad beszólni senkinek, de ha véletlenül, vagy rosszakaratból mégis beszólt valaki, az anyának semmi esetre sem volt szabad válaszolnia, még akkor sem, ha más nem is volt a házban.

Az újszülöttet sem vihették ki egy hónapig a házból, kivéve a keresztelést.

Fürösztés

Az első *fürösztővízbe* egy kis tejet (1/2, 1 dl) öntöttek, esetleg egy tojást ütöttek: „jobban hámlík” így a gyerek. Ha hámlás következtében mégis meghalt volna: „Éfokta a szentantal tüze”.

A fürösztővizet egy hétig erre a célra ázott lyukba öntötték: nem szabad széjjel öntözni, mert nyugtalan lesz a gyerek. Naplemente után fürdővizet kiönteni, pelenkát kinthagyni nem szabad.

Altatás

Ha a gyerek rossz alvó, *vadrózsabontyot* (bogyót), *bicskét*, vagy a csipkebokor tövéből vett földet tesznek a feje alá.

Mákgubó kifőzött levét is itatták.

Ha a kicsi mosolyog álmában, az angyalok társaságában van, de ha már vasat érintett, az angyalok társaságában nem vehet részt.

Szoptatás

Ha sok az anya teje, pohárba fejik, s beleteszik a gyerek *fürdővizébe*.

Ha kicsi volt a *csöcsbimbó*, „kikötötték”. A fejletlen bimbó körül felcsípték a bőrt, összehúzták, fehér fűzővel megkötötték, hogy gombszerű csomó legyen, a gyerek tudja a szájába venni.

Aki anyatejen nevelődik, az okosabb lesz, mint akit tehéntejjel tápláltak. Ha az anyának kevés volt a teje, más asszonnal, akinek sok a teje — akár vándor cigányasszonnal is — szoptatták meg.

Ha két anyának egyidős gyermeke volt, s elvitték azokat egymáshoz, az anyák egyik emlőjükből a másik gyermekére fejtek néhány cseppet kölcsönösen, hogy el ne vigyék egymás tejét.

Nagyon soká nem volt jó szoptatni. Szopáskor a gyerek feje mozog és ha sokáig nem választják el, ez hátráltatja az — *ész* — (agyvelő) fejlődését. A csecsemőt egy-másfél éves korában szokták elválasztani. Vigyáztak, hogy az *elválasztás* ne olyan időben történjék, amikor jég van a vízen, mert akkor „fulladás” lesz a gyerek.

Szopástól való könnyebb elválasztás végett a csecsbimbót sós mézzel szokták megkenni.

Csecsemőtáplálékok

Tejben áztatott kalácsot, zsemlyét kötöttek ritkaszővésű ruhába s ezt tették a gyerek szájába, ez a *csalókát* is helyettesítette.

Pempő: lisztet szárazon, lassú tűzön megpirítva, cukros vízzel péppé eresztettek fel, 3 hónapos kora után adták a csecsemőnek.

Morzsáott: vízzel tésztává gyúrt lisztet tenyerük között összemorzsolták, kevés hagymás zsírban megpirították, vízzel feleresztették. Újabban már reszelték a tésztát, akkor *reszelt teészta* a neve. 7–8 hónapos korban adták a kicsinek.

Csecsemőbetegségek

Ha a gyerek nagyon „szalogatta a csöcsöt” (szopás közben ki-kiejtette), akkor már gyanús volt egészségi állapota. Zöld széklet szemverést jelenthetett.

Legfélelmetesebb betegség volt a torokgyík (diftéria). Meleg mosogatórongyot, vagy meleg sült burgonyát tettek a beteg torkára. 1890. körül volt egy súlyos járvány a faluban, amikor 32 gyerek halt meg.

Szörféreg:

Ha a terhes anya kutyát vagy macskát rúg meg, gyermeke szörférges lesz.

Nagyon sír a csecsemő, a jártas anya, vagy *tudalmasabb szülíke* rögtön gyanítja, hogy szörférges a gyerek. Száritott *istenfa-mentát* tettek a kicsi köldökére. A mentát kis darab patyolattal fedték be, s erre tenyérrel vizet szórtak. A mentán ezután apró, macskaszőr-szerű, fehér szőrszálak jelentek meg. Amikor a menta már nagyon megtelt szőrrel, újjal cserélték ki. Ezt az eljárást mindaddig megismételték, amíg csak jelentkeztek szőrök a mentán. Ha a szőr megjelenése megszűnt, elmúlt a betegség is.

Rontás, varázslás

Úgy az anyát, mint a csecsemőt, nagyon erősen kell óvni a mindenütt leselkedő rontó szellemek ártó tevékenységétől. Láttuk már eddig is, mily sokféleképp próbáltak védekezni. De az ártó hatalmak néha mégis erőt vesznek.

A rontásnak két legveszedelmesebb fajtája a *megvesztés* (szemverés) és az *elváltás* (váltott gyerek!)

Megvesztés:

A rontásnak kevésbé veszélyes formája a megvesztés volt. Előidézése nem is mindig rossz akaratból történt. Ugyanis egyik-másik embernek, elsősorban nőnek, olyan a szeme, hogyha valakire ránéz, „megveszti” azt. Az ellene való védekezésről az előzőkben több szó esett.

Amikor a kicsit fűröszötték, idegen jött a házhoz, s az nem szólt semmit a gyerekekhez, csak nézte, akkor szem ártott annak.

A megvesztés gyógyítására leghatásosabb a *mosdóvíz* vagy *szömvíz*. A mosdóvizet rendszerint ahhoz értő öregasszonyok készítették. 65–70 évvel ezelőtt Gyűdön (most Máriagyűd) lakott egy híres mosdóvíz készítő asszony, negyedik-ötödik faluból is fölkeresték, ha a közeli nem tudtak segíteni. Minden jóra való bábának érteni kellett ahhoz, de az öreg *szülíkek* (nagyanyák) is el tudták készíteni.

A kútról pohárban *kezdetlen* vizet hoztak, ezt fel forralták. (Volt aki hideg vízzel készítette!) Miután néhány imádságot (miatyánk, hiszekegy) mondott el a készítője, égő *szurkot* (parazsat) dobott a vízbe. Minden darabnál mondogatta: „Embör vesztötte mög, asszony vesztötte mög, gyerök (fiú)... lány... stb. vesztötte mög”. Amelyik mondásnál a vízbe vetett szurok nagyon sirt és alámerült, az volt a rontó, *szömvesztő*.

Ebből a mosdóvízből egy kicsit megittattak a beteggel, a többivel megmosták fejét, szemét, arcát, majd tovább a két karját, kezeit vagy fürdővizébe öntötték.

Ha tudták, hogy ki volt a szömvesztő, akkor először ahhoz vitték el a kezdetlen vizet, s annak abban meg kellett mosnia a szemét, de megdörzsölnie nem volt szabad, s ezután következett a fenti eljárás.

A mosdóvizet azután olyan helyre kellett önteni, ahova nem vizeznek.

Váltott gyerek

Az anyának nagyon résen kellett lennie, mert *valami rosszak* (boszorkányok) bejöttek a házba, s egy óvatlan pillanatban „elváltották”, kicserélték a gyereket.

Ezt megelőzendő történtek a Gyermekegy fejezetben írt varázsló cselekmények s -eszközök használata.

Amikor az anya aludt, ujját a *kalantyóba* (pólyakötő vége) kellett akasztania vagy a kötő végét ujjára csavarni.

Néhány ilyen eset elbeszélése:

1. „Lá a komaasszonynak izs vaót egy nagyon szeép picikéje. Ety haónapos löhetött, mikor eccör emöntem hezzájik, mer nagyon szerettem úket. Panaszkodik a komaasszony, hogy a kicsike mindég rí, eéjjenappa, nem akar szopni. Jába vitteék orvoshol, fiveshöl (jvas) izs vitteék, nem hasznát semmi. Montam: nem látod mijen nagy a feje? De, aszondi, látom-látom, a napamasszony izs mondi. Hutyan hutyonse, de a feje teteje egeész nagy lött, a szömejit meg mindég csak főfeleé fordította. Kilenc haónapos korába meghaót. Aszonták szeét köll hasétani a fejit, az teli van kaóccal, de nem csinyáták szegeéeny ártatlanná.” Ez körülbelül 60–65 évvel ezelőtt történt, tehát a múlt század utolsó évtizedében.

2. Volt egy asszony, akinek a kislányát a rosszak „váltották”.

A váltott gyerek feje rendellenesen megnőtt, teste elsatnyult. Elvitték orvoshoz, ez azt mondta, ha ugyanolyan korú és nevű gyermek halna meg, akkor kezével nyomkodják meg a váltott gyerek fejét s attól meggyógyul (így emlékszik rá az adatközlő, aki most 82 éves, s az eset kislány korában történt. Hogy ki volt az orvos, aki adta a tanácsot, vagy hol lakott, arra nem emlékszik).

Éppen meghalt egy kislány, annak is Zsuzsika volt a neve, el is vitték hozzá a váltottat, a halott kis kezével megnyomkodták a fejét, és az tényleg kisebb lett, de a gyerek később mégis csak meghalt.

Fíveshez is elvitték, de nem tudott rajta segíteni.

(A váltott gyerek az adatközlő testvérének gyereke volt.)

3. A váltott gyereket *fődfazék*ba tették (nagy agyagedény, amiben hajdan a lakodalmi ebédeket főzték), melyben egy kis víz is volt. A kemence tetejére a szabadtűz mellé állították, nem annyira közel, hogy esetleg a víz nagyon megmelegedhessék. Egy idős asszony „főzte” a kicsit, főzőkanállal keverte a fazékban a vizet. Az anya meztelenre vetkőzött, egy szál lepedőbe csavarta magát, s így került körül a házat. Még a *sorompót* (deszkapalánk) is lebontottak egy helyen, hogy akadálytalanul kerülhesse meg a házat. Megkerülve bemenet a házba, megkérdezte a főző asszonyt: „Mit főz kēd?” — „Aggotkát!” — volt a felelet. Ezt az egész körüljárást, kérdés-feleletet háromszor ismételték meg egymás után. Vártak, hogy a rosszak földhöz vágják a váltottat és visszahozták az igazit. Nem jöttek a rosszak. Úgy biztatták egymást az asszonyok: „majd éjfélkor”.

(Adatközlő kislány korában, mintegy 50 évvel ezelőtt szemtanúja volt az esetnek.)

Néha sikerült megakadályozni az elváltást. Példa rá a következő:

Egy gyerekágyas asszonnal történt meg.

A *fonalrúdon* (a mennyezetgerendákra erősített két függőleges rövidebb rúdra erősített hosszabb vízszintes rúd, ezen szokták télen a szobában szárogatni a megmosott fonalat) ült egy *kicsike valami* (ahogy kézzel mutatja az adatközlő, kb. 60–80 cm hosszú), talán *boszorkány* vagy mi. Minden éjfélkor leszállt, s az anyának mellére ülve, egyik kezével az anyát, másikkal a gyermeket markolásza. Ki akarta rántani az anya kezét a pólyakötő *kalantyóból*, hogy a gyermeket elvihesse. Az anya nyöszörgésére, mert szólni nem tudott, a napa jött be s káromkodva, szitkozódva üzte el a boszorkányt. Másnapra az anyának az oldala csupa kék folt volt. De a gyermeket sikerült megmenteni.

Van, aki azt állítja, hogy a fíves (aki sokszor maga is boszorkány) összejátzott a boszorkányokkal, hogy valakitől, aki őt jól megfizette, vigyék el a beteg, nyomorék gyereket, és cseréljék el valakitől ellopott egészséggel.

Még ma is van a faluban egy felnőtt ember, akiről, mert ügyefogyott, azt tartják, hogy váltott gyerek.

Gyermekhalál

Halvaszülöttet rendszerint a nagyszülők sírjába szoktak temetni.

Keresztleletlenül elhalt csecsemőt pelenkába, esetleg ócskább selyemkendőbe csavarva kis faládába, vagy *kátulába* (kartondoboz) tették, s az apa és a bába temette el a már előbb meghalt testvér, vagy nagyszülő sírjába, azt fele mélységig ásva fel.

Amelyik anyának meghal a kisgyereke, annak Szent Iván nap (június 24.) előtt nem szabad almát ennie, mert megeshi a menyországban levő gyermeke aranyalmáját.

Ha az anya meghalt, s a csecsemő még nagyon kicsi volt, sokan azt tartották, jobb, ha az is meghal. Ezért a holt anyának a mellére tették, hadd szopja azt, attól meghal. Vagy amikor vitték ki az anya koporsóját az udvarból, akkor pólyástól meglódították, úgy tettek mintha utána hajítanák a gyermeket, s így majd követi is az anyját.

Egyházkelés

Egy hónap múlva kel fel az anya a gyerekágyból. Első útja a templomba vezet. Előző este már értesítik erről a papot. A *reggeli könyörgésre* szóló első harangszóra indul el hazulról az anya. De mielőtt elindulna, *öblébe* (keblébe) vaskést tesz, rontás ellen. Lassan kellett mennie, az úton senkivel sem szabad beszélni, még köszönni sem. A faluban tudták, miért, hova megy, kikerülték, senki sem szólította meg. A templomban keszkenyője sarkába egy csipet port szedett fel, azt otthon a csecsemő feje alá tette: pihenjen csendben, mint a por a templomban.

A *mőnyecske* hat hétig nem érintkezhetett az urával, mert ilyenkor „nem tisztá”.

Keresztelés

A tárgykor eddigi fejezetei tele vannak szorongó bizonytalansággal, a keresztelő azonban gondfeledtető, jó szerencsében reménykedő, vidám ünneplés.

Az ünnepélyes szertartás előzményeként meg kell még valamiről emlékezni, ami szoros összefüggésben van a keresztelővel.

Paszit:

A keresztanyák *paszítot* visznek az anya házához. Ki a keresztelő előtt, ki a napján, legtöbbször utána. Tartalma: 3–5 cipő, 1 tepsi rétes, esetleg zsírban sült pereg is (fánk), 1 pint (kb. másfél liter) bor és egy *tík* (tyúk). Az utóbbit inkább keresztelő napjára szokták vinni élve. A bor és a tyúk kivételével az egészet egy erre a célra használt *szapuba* (habfém vasszöből font, lapos, mintegy 20 cm magas szélű, 70–80 cm átmérőjű fületlen kosár) tették. A megrakott szaput egy díszes, otthon szótt terítőbe helyezték, a terítő négy sarkát a szapu tetejére hajtva megbogozták. Szaput fejen, a boros

üveget egy kisebb színes szőttesbe fogva kézben vitte a keresztanya, büszkén, ünnepélyesen lépkedve a gyerekágyas házhoz. Természetesen világos nappal, hogy minél többen láthatassák.

Az első paszitba vitt borból pár cseppet hagymahéjba öntöttek, s abból a csecsemő szájába. „Igya meg a szentöm, szép piros lesz tőle!”

Keresztelő:

Ha beteg a kisbaba, minél előbb elvitték keresztelni. Ha nagyon sürgős volt, közeli halál lehetősége fenyegetett, minden pompát mellőzve, egy keresztanyával is elvitték; föltétlenül papnak, templomban kellett keresztelnie. „Nehogy köröszületlenül hajjon meg!” — ez esetben ugyanis nem harangozhattak volna rá.

Rendes keresztelő a születés után általában egy hétre történt. A *körösztyanyák* száma 6–8, de lehet akár 12 is. Keresztanyák rendszerint azok lesznek, akik ősi soron *komaságban* vannak a családdal. De mindig csak az egyik szülő családja a kiindulópont a komaság megválasztásánál, éspedig az a szülő, amelyik családjába a másik szülőt a házasság következtében befogadták. A házasság folytán családtaggá vált másik szülő (mind egy akár az apa, akár az anya) családja figyelmen kívül marad. *Koma* lehetett még a szülők házasság előtti legkedvesebb *legény-* illetve *leánypajtása*. *Atyafi* nem szokott koma lenni, „az ugysis rokon”. Az ősi soron komaság minden körülmények között figyelembe veendő. Már nagyon nagy dolognak kellett közbejönni, ha *komatagadás* következett be. A mellőzöttek ezt halálos sértésnek vették, egy életre szóló harag lett belőle.

Szülés után azok a komaasszonyok, akik biztosak voltak — az ő gyermeküknek az új anya már előzőleg keresztanyja volt — keresztelő előtt is vittek paszitot. A többi komát, új *komát* a bába hívta meg a keresztelőre. Az apa, vagy *napamasszony* elment a bábához megmondani, mikor legyen a keresztelő. A bába először elment a paphoz bejelenteni a szülők keresztelési szándékát, és megbeszélni az időpontot. Azután ment a „komaasszonyokat hívogani”. Minden meghívott komaasszonytól egy bögre (egy- másfél liter) *borsót* (babot) kapott, vagy 3–4 tojást. Hívogatni leginkább szerdán, csütörtökön szoktak, kedden, pénteken sohasem. A keresztelő szombaton reggel volt.

A *bóbagyángyi* készítette elő az egész szertartást.

A keresztelőnap reggelén az egyik keresztanya házában gyülekeztek a keresztanyák, s együtt mentek a keresztelő házhoz. Mire odaértek, már terített asztal várta őket kaláccsal és pálinkával. A keresztelő a reggeli istentisztelet, a *könyörgés* után történt. A második harangszó után indultak el hazulról. Mikor a pap a templomban az imádság után elmondta az áment, a bába és a keresztanyák bevonultak a templomba. Mielőtt hazulról elindultak, a bába az egyik keresztanya kezébe adta a gyereket. Ha a keresztelendő lány volt, akkor felváltva vitte az összes keresztanya. „hogy sok kérője legyen”. Úgy váltották egymást, hogy az legyen az utolsó vivő, aki majd a keresztvíz alá tartja, s ez csak a templomajtóban vette át. Ha fiúgyerek volt, csak egy

keresztanya vitte, ne kelljen majd sok lányt megkértenie, „Az esőneé megakaggyon”.

Ha lány volt a keresztanyák között, ő tartotta a gyereket a keresztvíz alá. Állapotos asszony nem tarthatta, mert akkor a gyerek néma lesz, tisztulásban levő sem, mert akkor meg ótvaros lesz.

Keresztelő után bementek a lelkési hivatalba, az anyakönyvezés végett. Minden keresztanya 20 krajcárt adott a papnak, ez volt a *komagaras*.

Hazafelé menet a leányt ismét felváltva, a fiút csak egy keresztanya vitte.

Ezalatt az anyának otthon különböző foglalkozást kellett folytatnia. Fiú esetében fűr-farag, hogy ügyes legyen. Ha kislány a *kegyösöm*, tükörbe nézett, mosakodott, fésülködött, csinosította magát, hogy a kislány szép legyen; főzött, varrt, hogy ügyes legyen; mosogatót, takarított — „tisztogatózott” —, hogy jó gazdaasszony váljék belőle.

Amikor a templomból hazaértek, a bába a küszöbre állt és háromszor kérdezte: „Mit hozol?”. Az a keresztanya, aki hozta, mindannyiszor azt felelte: „Báránykát.” A bába a harmadik válasz után: „Bárány lögyön a neve!” (Hogy olyan jó gyerek legyen, mint a bárány.) Csak ez után mentek be a házba. Itt az apa várta őket. A földre tett gyermeket jó magasra emelte: „Ekkorára nőjjon!”, ha leány volt, csak kevésbé magasra. Leány esetében azt a selyem kendőt, mellyel a keresztelőre vitelkor be volt takarva, ráterítették a tükörrre, hogy szép legyön a kegyösöm, kevély. A kendő addig a tükrön marad, amíg a keresztanyák kis időre az asztal mellé ülve, pár falat kalácsot, kevés bort fogyasztva el nem távoznak. Távozás előtt a bába meghívja vacsorára, *komabálba* a keresztanyákat. Általában a bába intézkedik itt mindenben.

Az esti komabálra azután a bába újból személyesen hív meg minden komaasszonyt. Ha a keresztapák is hivatalosak voltak, akkor *páros komabál* volt. Ez ritkán fordult elő, csak ha valaki nagyon ki akart tenni magáért.

Ha komaságra legényt hívtak meg, akkor a keresztelőre — minthogy azon csak a keresztanyák vettek részt — helyette vagy az anyja, vagy ha volt nővére, az ment el. De ez utóbbiak a komabálon, hacsak „páros” nem volt, nem vettek részt.

Ha a kicsi vagy az anya beteges volt, akkor a komabált elhalasztották, de ez akkor is előfordulhatott, ha esetleg a háznál fogytán volt a bor, avagy nagy munkaidő volt. A születés után akár egy félévig is, legalább is szüret utánra. De el nem maradhatott, akárhányadik gyerek volt, bármilyen szegények voltak is a szülők.

A komabálon külön ültek az asztal egyik felén, a főhelyen a komaasszonyok, külön a résztvevő atyafiak (rokonok). Kaláccsal, borral terített asztal fogadta a vendégeket. Mire minden vendég megérkezett, elkészült a vacsora is, megterítették. Minden vendég díszesen szőtt kendőt kap, s ezt ölébe teríti, szennyeződéstől megvédeni selyem kötényt, *kebelét* (felső bő szoknya).

Étrend: tyúk- vagy marhahúsleves. Főthús, paradicsom- vagy hagymamártással. *Szármánt* (töltöttkaposzta). Pörkölt hús, sűrű lencsével (lencsefőzelék,

rizst akkor még nem fogyasztottak). Sült hús: *réce*, kacska vagy csirke. Végül, a minden ünnepi lakomák koronája, a rétes. De a különféle réteseket a világért sem keverve, egyszerre, hanem a rangosság sorrendjében: először a legközségesebb, a túrós, azután a grízes (darás) s végül a legkiválóbb, a mákos.

A keresztanyáknak, illendően, ünnepélyesen illett viselkedniök.

A rétesnél már esetleg megkezdődött a nóta. Jó hangulat esetén éjjel után 2 óráig, sőt még 4-ig is együtt maradtak, tovább azonban már nem illett.

Amikor elbúcsúztak, a komaasszonyok sorban megcsókolták a *gazdaasszonyokat* (főzőasszonyokat), megdicsérve, megköszönve mindent. Az anyától csókkal búcsúztak el. Az apa, az atyafiakkal együtt, valamint a bába, minden komaasszonyt hazakisér vidám nótaszóval, hangos kurjongatással. Minden komaasszony csókkal búcsúzik a bábától, aki legutolsónak tér haza.

Névadás

Általában szerették a bibliai neveket. Nagyon gyakoriak voltak: Dávid, Samu, Zsuzsanna, Eszter, Sára, Rákhel stb. Leggyakoribb nevek voltak a János, József, Julianna — ez utóbbi különösen elterjedt, annyira, hogy alig van család, ahol egyik nő ne a Julianna nevet viselje, néha mind a három nemzedék e névre hallgat.

Leginkább a szülők, vagy nagyszülők nevét kapja az újszülött. Régebben halálosan meg is sértődhetett a *nagyapó*, ha az unoka nem az ő nevét kapta.⁴

A szokások változása

A rohanó élet sodrába került hagyományok az idők folyamán állandóan kopnak, átformálódnak, veszítenek súlyukból, jelentőségükből. Az életformáló erők mások 10–20 évvel ezelőtt, mint voltak 40–50 éve. Egyes szokások, hiedelmek teljesen elmerültek a modernség tengerében — mások még élnek az emlékezetben, de a gyakorlatban már nincs jelentőségük.

Alábbi adatközlőm, aki 11 évvel ezelőtt 1943-ban született, még sok régi szokásról, hiedelemről tud, vagy ha nem tudott volna is, ott voltak körülötte még a régi világ visszamaradtjai, a vélt jó tanácsaikkal. De a legtöbbet ő már nem végezte el, vagy ha meg is csinálta,

már nem annyira hitből, mint inkább a szokás hatalmától fogva és az öregek iránti tiszteletből. Persze azért sok esetben élt benne, hogy talán mégis használ.

A lakodalmában még földre ejtettek egy tálat — hogy könnyebben szüljön majd az új asszony —, de már csak nevetve, csintalan tréfával, komoly hit nélkül. Más a megelőző szokásokból nem is maradt.

A terhes anya megkínálásának elmulasztása folytán születendő gyerekek a meg nem kínált ételtől való idegenkedéséről hallott, de nem hitte, nem is tapasztalta.

Az anyajeggyel, megcsodálással kapcsolatos hiedelmek még éltek ekkor. Tűz alkalmával ő is a testéhez kapott, gyermekén látszott is halványan egy piros anyajegy.

Ülveszülésről már csak hallott, az ehhez használt *fiazószekről* is, de ő már persze ágyban szült. Neki is említették még a köldökzsinór megőrzését, de már nem csinálta. Vele egyidős férje ugyanis elmesélte, hogy a nagyanyja az ő köldökzsinórját 6 éves korában ki akarta vele bogoztatni — mondván, ha ez sikerül, jó tanuló lesz belőle — de nem tudta kibogozni, mégis jó tanuló lett. Az újszülött bundadarabra fektetéséről, hogy az göndörhajú legyen, hallott, de nem csinálta.

Gyermekágyban fekvéskor már nem kerítették el az ágyat. Három hétig kellett gyermekágyban maradnia, eddig ki sem volt szabad mennie. Ez idő alatt ablakon át beszélgetni nem volt szabad. Ezt betartotta.

Fürdővíznek a kiöntésére nem igen figyelt, ellenben arra igen, hogy napnyugta után ne öntse ki, és hogy akkorra ne maradjon kint pelenka.

Babonás szokásokat műveltek körülötte, de vagy megmosolyogta, mint például a szemreverés ellen készített mosdóvizet (bár kicsit hisz a megvesztésben) vagy máskor bosszankodva dobta le a bölcsőről a távollétében ráhelyezett söprűt. Elalvás előtt kezébe adták a mellette fekvő kisbaba — három hétig nem teheték bölcsőbe — pólyakötője végét, hogy a kicsit el ne váltsák a rosszak, de bizony alvás közben kiejtette a kezéből, és azért a gyermekét csak nem váltották el.

Az ő gyermekágyas korában még mondogatták az álmában mosolygó csecsemőre, hogy az angyalokkal társalog.

Gyermekágyból fölkelve első útja a templomba vezet. Oda felé nem volt szabad szólnia senkihez, hazafelé már igen. A templomból ő is hozott pár csipet port, de otthon már nem tette a gyerek feje alá.

Paszitot keresztelőig csak rokonok vittek, komaasszonyok csak meghívás, illetve keresztelő után. *Paszit*: zsírban sült *perec* (lyukas fánk), ritkábban *fánk* (ki nem lyukasított fánk), sütemény, 1 pint bor (az üveget bedugasztolni nem szabad, mert megfullad a kicsi). Egy tyúkot a keresztelő napjára vittek.

Az első paszitból pár morzsa süteményt, pár csepp bort tettek a csecsemő szájába.

A hiedelmek, varázsló, rontó, megóvó szokások, babonák — mint látjuk — már erősen tért veszítettek, ellenben a keresztelői szokások még majdnem teljes ép-ségben megvannak.

⁴ Adatközlők: *Ács Dávidné*, Deli-Bonyár Julianna, született Kóróson 1871-ben, 13 éves korában került Rádfalvára. 8 holdas.

Babos Jánosné, Kis-Sós Zsuzsanna, született Diósvizlón 1873-ban, 19 éves kora óta lakik a faluban. 16 holdas.

Bonyár Józsefné, Gáber Zsófia, 1870-ben született Rádfalván. 22 holdas.

Borisza Jánosné, Bonyár Mária, Rádfalván született 1898-ban. 17 holdas.

Kamu Jánosné, Nagy-Kovács Zsuzsanna, 1884-ben született helyben, 24 holdas.

Kis-Kasza Józsefné, Csöme Anna, született Kóróson 1877-ben. 12 éves kora óta él Rádfalván. 6 holdas.

Kovács Sándorné, Balog Márton Anna, született Kóróson 1896-ban, 20 éves kora óta lakik Rádfalván. 10 holdas.

Szekerés Józsefné, Sós Julianna, született Diósvizlón 1891-ben, 18 éves kora óta lakik Rádfalván. 23 holdas.

A komasági viszony — ki legyen a koma — majdnem teljesen a régi alapokon megy. Miután a családban megbeszítették, szólnak a bábának, és ő hívja meg a keresztelőre a komaasszonyokat. A keresztelő a szülés utáni hatodik héten, most már mindig vasárnap van. Előtte való héten, szerdán, csütörtökön hívja meg a bába a keresztanyákat. Kedden, pénteken semmi esetre sem, ezek a napok a szerencsétlen napok.

A keresztelő reggelén a háznál jönnek össze a keresztanyák. Terített asztal várja őket: kalács, sütemény, pálinka. A bába által előbb felkészített kicsit a keresztanyák felváltva viszik a templomba, már nincsenek tekintettel arra, fiú-e vagy lány. Menstruációs nem vihette, mert akkor ótvaros lesz a kicsi, terhes sem, mert ez még némaságát is okozhatja a keresztelendőnek. Ezek nem is tarthaták keresztvíz alá. Ha lány is volt a keresztanyák között, vagy testvér, akkor az tartotta a gyereket a szertartás alatt. Most már — a régi szokásoktól eltérőleg — testvér is lehetett keresztanya, akár az apának, akár az anyának testvére.

A keresztelés a rendes istentisztelet alatt, az igehirdetés után történt. Az istentisztelet után következett az egyházi anyakönyvezés. A keresztanyák 2–2 pengőt adtak a papnak (a régi komagaras!). Az anya nem vett részt a keresztelési szertartásban, a templomba nem ment el.

Hazamenet ismét felváltva vitték a kicsit. Hazaérkezve a bába megkérdezi háromszor: „Mit hoztatok?” — „Báránykát”. — feleli a kicsit hozó keresztanya. A házba érve a gyereket hozó keresztanya emeli fel a kicsit magasra. Már nem az apa, ő éppen csak jelen van. A bába a selyemkendőt, mellyel a kicsit a keresztelőn betakarták, ráteríti a tükörre. Ezután a keresztanyák hazamentek, átöltözni, ebédre jövet egy-egy tortát hoztak magukkal. Ha páros komabál volt, akkor ezen felül még egy tányér süteményt is. Ebéd volt: tyúkhúsleves, főthús paradicsommártással, sült réce, sütemény. Vacsora: baromfihúsból pörkölt, fasírozott, sült disznóhús, sütemény. És persze mindezekhez bor. Vig lakoma, hangos jókedv, nótaszó, amely belenyúlt a késő éjszakába.⁵

Legfiatalabb adatközlőm 20 éves. A mai kor gyermeke. Ő a hagyományos szokások nagy részét már hírből sem ismeri. Az öregek, akik körül veszik, még tudnak valamit, egy-egy jó tanácsot meg is kockáztatnak, de legtöbbször már csak nevetnek rajta a fiatalok. A visszautasított szülike aztán megsértődötten vonul vissza és süllyeszti le emlékei mélyére őseitől örökölt, s neki a régmúltban annyi lelkierőt nyújtó tudását, s legfeljebb magában dohogva botránkozik meg a fiatalok hitetlenségén.

A terhesség alatt már orvosi vizsgálatra kellett mennie a fiatal asszonykának. Napjainkra a már amúgy is meggyengült hagyományos szokások teljesen háttérbe szorultak.

⁵ Adatközlő: *Szekeres Pálné*, Pancsó Julianna, született Rádfalván 1922-ben.

Bár a megcsodálásban nem hisz, de „hasas” korában (ez a kifejezés a terhesség megjelölésére még el-elhangzik) leesett a kocsirol és a megszületett gyermekén lát-ható anyajegyben a kocsi alakját véli felismerni. Tudja, hogy kígyót nem szabad agyonütni terhes asszonynak, mert „fészkelődős” lesz a gyereke (nyugtalan, túlmozgékony).

Szülés után 2–3 óráig nem engedték elaludni, mert akkor az öregek szerint, örökre elalszik. Ő nem hitte csak bosszankodott, mert álmos volt, szeretett volna aludni, és nem engedték.

Méhlepénynek, buroknak már semmi varázsló jelensége nem volt.

A fürdővizet még egy helyre öntötték, de amikor ő felkelt és ő öntötte ki azt, már bizony nem nézte, hogy hova önti.

Vastárgy, fokhagyma már nem szerepel. Söprút még akartak a bölcsőre fektetni, de ő nem engedte.

Váltott gyerekről hallott valamit, de már nem hitte. Hallott a szemverésről is, de nem félt tőle. Mosdóvizet (szemvíz) nem is készítettek.

A gyerekágyból három hétig nem akarták engedni felkelni, de ő már pár nap múlva megszegte ezt a tilalmat. Kedden, pénteken nem szerencsés felkelni a gyerekágyból, ő éppen kedden kelt fel.

Sok teje volt, a kicsi nem tudta mind kiszopni. A kifejt felesleges tejet első esetben a csecsemő fürdővizébe öntötték. Tanácsolták neki, vigyázzon, nehogy a földre fejeje, mert „a hangyák elviszik a hasznos tejet”. Ő nem törődött az ilyen intelmekkel, kismacsának, malacoknak adta oda, bár ezt sem lett volna szabad.

Szülés után két és fél hétre ment a templomba. Meghagyták neki otthon, hogy szólni, köszönni senkinek sem szabad, de mástól elfogadni sem az esetleges megszólítást, köszöntést. De ő bizony üdvözölte a vele találkozókat, szóba is állt velük.

Arról már nem is hallott, hogy a templom földjéről port kellene hazavinnie.

Paszitot keresztelő előtt rokonok és a már komák visznek.

Paszit: tálcán 3–4 féle sütemény, zsírban sült percc. Az egész színes szőttes abroszba kötve. És egy pint bor, ezt nem szabad bedugaszolni.

A paszitot vivő, az anyával együtt eszik, iszik egy keveset a paszitból.

A keresztelő napjára egy-egy tyúkot visznek a komaasszonyok.

A komasági viszony általában a régimódi.

Öt hetes elmúlt a kiskgyerek, amikor keresztelni vitték. A keresztelőn ma már a szülők is részt vesznek. A keresztelő vasárnap szokott lenni.

Keresztelőre a gyereket, tekintet nélkül arra, fiú-e vagy lány, a keresztanyák felváltva viszik. Tisztulások, terhes nem viheti a régebbi okoknál fogva.

Keresztelőről hazaérve a „mithoztál—báránykát” kérdés-felelet még megvan. A kendőt is ráterítik a tükörre.

A keresztlő lakomára minden keresztanya egy tortát visz, amennyiben a komabál páros, még süteményt is.

Továbbiakban már semmi változás nincs, a régi szokás szerint zajlik le a komabál.⁶

II.

HÁZASSÁGKÖTÉS?

Ormánságban úgy tartják, hogy az emberi élet legjelentősebb eseménye a házasságkötés. Olyan fordulópont, mely az egész jövőt meghatározza. Ezért igyekeznek minden szempontból jól előkészíteni és nagyszabású lakodalommal méltóképpen megünnepelni.

Tavasszal a Csepely felé eső faluvégen, ahol a legények és nagylányok játszani szoktak, ősszel *bodonyi búcsú* idején (szeptember 20. Szentkereszt napja) a szőlőhegyen, télen a játszóházban sok fiatal egymásra talál. Ha a szülők elégedettek gyermekük választottjával, sor kerülhet a megkérésre.

Leánykérő

A kérésnek megvannak a maga íratlan, de kötelező szabályai. Elmaradhatatlan szereplője a *szervő*.

Leánykérőbe a *szervő* megy a *kérő*vel, esetleg kettő, három is. A *szervő* szűrben, a *legény* csak ünneplősen. Ha a *legény* vőnek ment (lányos házhoz nősült be), a *legényt* kérték meg, akkor a *kérők* között egy *asszony* is szerepelt. A *kérő*ket nem vendégelték meg, még csak borral sem kínálták őket. Választ azonnal nem adtak, később üzenték meg. Beleegyezés esetén általában egy hét múlva, elmentek a *kérető*höz „helnízni”. *Helnízők* négyen-ötten is voltak, néha többen is. Jól meg kellett nézni a helyet, ahova majdan az új életre megy a *menyasszony*. A helynézés abból állott, hogy padlástól a pincéig alaposan megnézték mindent a *kérő* házában. Megnézték az istállót, ólat, hombárt. Belepillantottak a *szókrönyök*be is. Mi is van a háznál? Milyen a gazdaság? Zsákokban van-e a liszt, abrak, borsó, miegymás. *Bödönök*ben zsír? A *kéményben* van-e szalonna, kolbász. Mert most még nem késő, ha nem mutatkozik biztosnak a jövő, inkább ne is menjen oda a *kegyösöm*. Az élelmes *kérő* aztán úgy segít magán, hogy előre kölcsön kér a szomszédától, rokontól ezt is, azt is, minél több legyen a padláson, *kamorában*. Az istállóban az üres jászolkarikába kötelet köt: legelőn van a jószág, mondják a *helnízők*nek. Ha mindkét fél egyfalusi, a helynézés el is maradhat, hiszen úgyszólamint ismerik egymás gazdasági viszonyait. Ha aztán a helynézés eredménnyel járt, megkezdődik az *alkuvás*. A *legény* elküldi megbízottjait, a lány megbízottjaival való megalkuvásra. A megbízottak alkudnak, mint vásáron a jószág adás-vételénél. Persze már mindkét fél kész tervvel megy, de azért

hosszú alkuval egyeznek csak meg, hogy mennyiért is veszi meg a *vőlegény* a *menyasszonyt*. Az ifjú pár az *alkuváson* nincs jelen, a szülők sem szólnak bele az *alkudozásba*. A *vételár* a *móring*. A *móring* összege az illetők anyagi helyzete szerint változó. Lehet 50–100 forint is. (A múlt század hetvenes, nyolcvanas éveiben ez már falusi viszonylatban tekintélyes összeg.) A *móringot* megegyezés szerint vagy azonnal lefizették vagy részletekben. Ha a *vőlegény* visszalépett, ottveszett a *móring* (ezt *szégyenpénznek* mondták). Ha a *menyasszony* lépett vissza, visszajárt a *móring*. A *móringon* vették a *menyasszonynak* a *bútort*, *kelengyéből* azt a *részt*, amit nem házilag készítettek és egyéb háztartási apróságot, vagy *jószágot*. A *móringot* a *vőlegény* apja szokta megvenni. Az *alkuvás* után, ami este szokott történni, mint a *kérés*t is (vidéki faluba nappal mentek *kéretni*), most már azután egy kis *dinom-dánom* következett, néha éjfélig is.

Jegyváltás

Következő lépés a *jegyváltás*, *foglalás*. Az *alkuvás* után elmegy egy-két hét múlva az ifjú pár a *paphoz*, a *parókiára*. Egymás mellett ülve — a *menyasszony* *jegykendőt* terít a *vőlegény* vállára (vett, tarka *selyem* *kendő*), a *vőlegény* pedig *almát* ad a *menyasszony* kezébe, melyet előbb *kisebb-nagyobb* *pénzdarabokkal* *tűzdelt* tele (esetleg *ezüst*, *előfordulhatott* *arany**pénz* is). A *pap* *imádkozik*, *áldást* ad rájuk. A *jegygyűrűt* nem ismerték. *Alma* *feltétlenül* kellett! Azzal *tovább* *semmi* *különös* nem történt, *jelentőségét* már nem ismerték. A *paptól* a *menyasszonyos* *házhoz* mentek, ott már várta őket a *terített* *asztal*, *bor*, *zene*. Soká nem jártak *jegyben*, mert „az *öregasszonyok* sok *rosszat* mondtak” és a *mendemondák* esetleg *felbonthatták* a *jegyességet*.

Lakodalom

A lakodalomba a *vendégeket* úgy a *vőlegény*, mint a *menyasszony* *részéről* azok *szülei* *hívják* meg. Ha más valaki *hívott*, azt a *vendég* *sértésnek* vette, nem ment el a lakodalomba. „*Hívtak*, de ne menjünk el” — mondták. A lakodalomhoz való *előkészület* napokkal előbb veszi kezdetét. *Vágják* a *morhát*, *disznót*, *baromfiat*. A lakodalmak *zöme* a *téli* *hónapokra* esik, leginkább *január*, *február*. Majdnem mindig *szombaton*, *ritkábban* *szerdai* napon kezdődik.

Elkövetkezett a nagy nap. A *menyasszonyt* *öltöztetik*: *hófehér* *kebel*, az *ősi* *ormánsági* *viselet*, alul 4–5 *kisbikla*, hogy *farosabbnak* *lássák*. *fehér* *koszorú*, esetleg 2–3 *piros* *bimbóval* *élenkítve*, néha *rövid* *fátyol*. A *vőlegény* *nadrágba* *öltözik* e napon, *fekete* *zsinóros* *ruha* *feszül* *rajta*, *tükörfényes* *csizma*. Ez alatt a *legközelebbi* *rokonok* *ismét* *meghívják* a *vendégeket*, úgy, hogy az *esküvő* még *délelőtt* *megtörténhessék*. A *vendégeket* *pálinka* *várja*. *Pálinkás* *kisüvegekből* és *kupicából* *itták*. A *kisüveg* *egy-másfél* *dl* *úrtartalmú*, *hosszú*, *szűk* *szájú* *edény*. A *pálinka* *mellé* *kemince* *fenekín* *sült* *perecet*, 15–20 cm *átmérőjű*, *karikaforma*, *üres*, *kelt* *tésztaból* *készült* *süteményt* *kaptak*. *Mikor* a *vendégsereg* *össze-*

⁶ Adatközlő: Legifjabb *Kamu Jánosné*, *Bogda Margit*, született *Rádfalván* 1933-ban.

⁷ V. ö.: *Zentai János*, *Lakodalmi népszokások Rádfalván*, EA 9803, 1953, 1–10.

jött, elindult a menet a vőlegényes háztól a menyasszonyos házhoz. Onnan a két menet együtt, de egymással nem keveredve megy a templomba. A *vőlegény* vagy egy rokon férfival, vagy egy jó *pajtással* megy, a *menyasszony* a saját menetében a *nyoszollóval*. A nyoszolyó idősebb menyecske, korosabb, de még nem öreg asszony, *süldő banya*, ahogy itt mondják, rokon, vagy keresztanya. A menetet a *násznagy* vezeti. Ő a szertartásmester. Botjára a menyasszony színes *keszkenyőt* köt és *koszorút* színes pántlikával (ez a násznagyé lesz). A templomban mindkét fél menete külön padosorokba telepszik, a jegyesek is saját kísérelőkkel. A pap szavára áll ki a pár az *úrasztal* elé. Esküvő után az ifjú pár már együtt megy ki a templomból, de az új asszony még a szülői házhoz tér haza, saját vendégeivel. Templomból hazamenet várta a vendégeket a *frustuk*, a reggeli. Ez *kocsonya*, *pörkölt-hús*, no meg persze bor. Az ifjúság már reggel kezdi a táncot, s folytatják *délebedig*, fél kettőig, kettőig. Az ebéd húseles, főtthús tormával, vagy paradicsom-, hagymamártással, sült-hús, *szármánt* (töltöttkáposzta) és rétes. A hosszúra nyúló ebéd után három-négy ember elmegy a menyasszonyos házhoz, megnézi, jöhet-e a *násznép*. Ezek visszaérkezte után a vőlegényes háztól felkerekedik a násznép és zenekísérettel elmegy a menyasszonyos házhoz. A vőlegény otthon marad. Az *előkelők* a vőlegény közeli, idősebb férfi rokonai, *férfiak* bemennek a menyasszonyos házhoz. A vendégeket nem eresztették be, mert ellopták, amit értek, kést, villát stb. Az udvaron rekedt többi vendégre is vigyáztak, mert azok is igyekeztek elvinni a kisebb szerszámokat, különféle eszközöket. Amint sikerült elemelni, este tréfásan rakták a vőlegényes házban a menyasszony elé: ezeket hozták, mert itt, e háznál ilyesmi úgy sincs. Bent ezalatt, borivogatás közben megbeszéltek, mikor jöhetnek a menyasszonyért. Zenekísérettel visszamentek a vőlegényes házhoz. Egyet-kettőt táncolnak, isznak. Addigra a *szakácsné* nagy vaslábosokban, bográcsokban, szabad-tűznél főzik a „minémű” (sok, tömérdek) húst, *kapisztát*, *fődtepszibe* a nagy *puplika* alatt sűtik a finom réteseket és elkészítik az *anyakalácsot*. Ez kisebb kocsikerék nagyságú, fonott, kerek kalács, néha cukrozva, díszítve. Kettőt, hamus fenekével összefordítva, a násznagy botjára fűztek, aki azt vállára vetve vitte az újból a menyasszonyos házhoz vonuló násznép élén. Ezzel a második menettel egy *kakast* is visznek. Színes pántlikákkal, két-három szárított piros paprikával a nyakában és egyebekkel díszítve. Lábára madzagot kötnek, s egyik előkelő úgy vezeti, vagy viszi nagy mókázással. A kakas aztán ott marad a menyasszonyos háznál: „Hoztuk ezt a kakast, ha nem tudnak mit enni, vágják le!” A menyasszonyos házhoz érve a násznagyot a férfi vendégek közrefogták, mert ahogy a menyasszonyos házba be akarnak menni, ott már huncut fiatal menyecskék, szakácsnék várakoztak, hogy az anyakalácsot ellophasák. Ez azután a legnagyobb őrizet mellett is, a sok dulakodás közben legtöbbször darabokra tört és a vendégek között lábatlankodó *purunt*yok (gyerekek) kapkodták össze a morzsalékokat, míg a megmaradt darabokat a vendégek fogyasztották el.

Egy kis tere-fere, mókázás, nótázás után, a násznép ismét visszamegy a vőlegényes házhoz, hogy most már harmadszorra a vőlegényt is magával vigye.

A vőlegényt a nyoszollóval kocsin vitték a menyasszonyos házhoz. Ez a kocsizás akkor is kötelező, ha a ház a közvetlen szomszédságban volt. A vendégek gyalog kísérték őket zeneszóval, vig nóta és kurjongatás közben. Ekkor a vőlegény *vőfénye* kikérte a menyasszonyt, ékes rigmusokban búcsúztatva el a szülőktől, testvérektől, háztól. (Sajnos ilyen kikérő verseket nem sikerült szerezni.) Azután kivezették a sírdolgáló menyasszonyt. Közben kocsihoz tették a „két kötés ágyat” (két ágyra való összekötött ágynemű) s erre ült a vőlegény, menyasszony és a nyoszolló.

Második, harmadik háznál megálltak, az előkelőket a *banda* (zenekar) visszakísérte a menyasszonyos házhoz, hogy meghívják a menyasszony szüleit, hozzátartozóit a vőlegényes házhoz a *nagylakodalomba*. Addig az ifjú pár a kocsihoz várta őket. A menyasszonynak nem volt szabad visszanézni, hogy „ne fajozzon vissza a gyerek a házhoz”. A menyasszonyt „nem egy úton” vitték, másik úton, más utcán, nagy kerülővel. Ha más faluból hoztak menyasszonyt, négy-öt falun is körül kerültek, néha a fél Ormánságot bekocsizták, hogy „a menyasszony haza ne tudjon szökni”.

A vőlegényes háznál a vőfény bekéri a menyasszonyt, alkalmi verssel. Az ajtóba vizes vödört tesznek, hogy a menyasszony fölrugja, ettől könnyebb lesz a szülése. Ahogy belépnek a házba, egymás mellé ültetik az új párt székekbe, majd egy tányérban rétest visznek eléjük és abból, ha csak pár falatot is, közösen enniük kell. Bevezetik az ifjú asszonyt a nyitott kéményű konyhába, nézzen fel a koromra, hadd legyen olyan fekete szemű az eljövendő kicsi.

Egy kis nóta, tánc után elkövetkezik a vacsora ideje. Az asztalhoz ülés külön rendjére már nem emlékeznek. Mindenki ott foglal helyet, ahol talál. Az ifjú pár közelében a *nyoszolló*, *násznagy*, leány-, legény *pajtások*.

Kezdetét veszi a vacsora. A főszakácsné mókázva hoz egy üres tálat, és míg a *bekérő gyerekek* (serdülő legény, vagy vőfény) a felkészítő verset mondja, a szakácsnő mintha véletlenül történe, az üres cseréptálat a földre ejti, hogy az darabokra törjön. A cselekvés célja az, hogy könnyebben babázzon az új asszonyka. Nagy sopánkodással mentegetőzve szalad ki, de ígéri, hogy a kár megtérítésen kívül, vacsorát is fog hozni. A vacsora fogásai a következők: leves, főtt marha- és baromfi-hús (ebédre baromfit nem szoktak készíteni), a főtthús mellé paradicsom- vagy hagymamártás, torma, azután töltöttkáposzta vagy pörkölt, sült-hús, rétes. Minden ételt a bekérő külön alkalmi versekkel köszönti és kéri be. A 77 éves Káta bácsitól sikerült egy-két régi rigmust lejegyezni.

Marhahúsrá:

Gyenge borjúhús ez, mint hozok tormával,
Csak harminc esztendőt járt az anyjával.
Gyengeségében a szénát nem chette,
Szegény gyenge állat csak a korpát nyelte.

Ezért a tormáért jó sokat fáradtam,
Szerencsémnek tartom, hogy rá akadtam,
Ezt a keveset is Rodostóban ástam...

Asszonyokat kínáló vőfély köszöntője:

Nem siralmas harc ez, félre most a bajjal,
Vigadozzunk, míg ránk nem köszönt a hajnal.
Asszonyok, menyecskék, hozzá kell csak nyúlni,
El szokott a jó bor asszonynál is csúszni!
Csak köztünk legyen mondva:
Borból a fejrényp csak képesen fogyasszon,
Mert nincs rútabb látvány, mint a részegasszony.
Egyszer láttam egyet, ej de megutáltam!
Mikor rá gondolok, borsózik a hátam.

Az asztal mellett ülő vendégeket sorra járkák a zenészek és *tust* húznak nekik. Mindenkinek pénz ellenében eljátsszák a kedvenc nótáját.

Vacsora végeztével következik a *csókpénz*. A menyasszony a nyoszollóval sorba felkeresi az asztal mellett ülő vendégeket, és mindenkit sorban csókolnak. Utánuk vőfély viszi a tányért és abba teszik a vendégek a csókárát, a csókpénzt. Ez a menyasszonyé. Ekkor történik a koszorúpénz befizetése is. Ugyanis, amikor a násznép először megy a vőlegényes háztól a menyasszonyos házhoz, akkor a menyasszony által a möring pénzből vett koszorúkat osztanak szét minden vendégnek. A násznagy kettőt kap. A férfi vendégeknek legény, a női vendégeknek lány osztja ki. A koszorú valójában 2–3 cm átmérőjű, leginkább a szegfűre vagy violára hasonlító művirág, esetleg 2 zöld levélkével körülvéve. Fialoknak leginkább piros, vagy egyéb élénk színű, az idősebbeknek inkább kék vagy más sötétebb színű, akik *jászba* voltak (gyászoltak), azoknak fehér járt. Vacsorakor aztán kimondták, hogy mennyi a koszorúpénz – 10–20 krajcár – és azt a kiosztók összeszedték, a menyasszony számára. A férfiak a koszorúkat kalapjukba tűzték, a nők pedig kézben tartogatták. A násznagy az egyiket a násznagyi botjára kötötte.

A *muzsikusok* (zenészek) között mindig akadt egy *példás ember*, vagy a vendégek közül egy *figurás* (tréfás, mókás), aki elrikkantotta magát: „Hógassunk csak embörök! Csoda történik, érdömös nízni!” – és mókás szöveg kíséretében osztja szét a menyasszony által a möringon vett különféle ajándékokat. *Nénemasszony*-nak (a menyasszony idősebb asszonyrokonai) egy *selyemkendő*, *ágyomasszony*-nak (a vőlegény néje, vagy közeli asszonyrokonai) egy kötény. *Bátyámuram*-nak (a vőlegény bátyja, vagy idősebb férfi hozzátartozója) egy *nyakkendő*, (téli nyakra csavarva viselték), *kisebbik uram*-nak (a vőlegény öccse) egy *keszkenyő* stb.

A vendégek ajándékol baromfit, egyéb ételfélét (vaj, liszt, cukor stb.) és egy tepsi rétest szoktak vinni a lakodalmas házhoz, s ezzel járultak a lakodalom költségeihez.

Az asztalnál ülő menyasszony ölébe, a vendégseregéből a legszebb gyereket ültették, hogy arra „formázzon” majdan az ő gyereke.

Ezek után kezdetét veszi a tánc.

– „De nem úgy, ahutyam mast járik, csak lépőgetnek ére-óra.”
(Táncot, nótát nem tudok az öreg szülikétől sehogysem megtudni.)

– Halli-e iggyöm! mikor meghótt a tizenhárom éves lányom, azúta a lábom többet táncra nem áat, a szám se nyít nótára.)

Szól a nóta, hegedű, cimbalom, szilaj a tánc, dobog a föld, hull a veríték, de amíg egy folt száraz van a ruhán, addig a tánc nem szűnhet.

Közben a nem hivatalos vendégek jelennek meg. 3–4 *maszkába* öltözött legény. Megtáncoltatják a menyasszonyt, vendéglányokat, menyecskéket, aztán bőséges hús, rétes, no meg jó adag bor elfogyasztás után, ahogy jöttek, nagy mókázva távoznak.

Éjfél után 2–3 óraker a fiatal pár elvonul. Fekhelyüket a *hágszén* (padláson) készítették el földre tett szalmazsákon. Az ifjú párt anyjuk kísérte fel, más nem mehetett. A vetkőztetést rendszeren a *napamasszony* (vőlegény anyja) végezte, de lehetett a menyasszony anyja is. A padlást azután rázárták a magukra maradt párra, nehogy valaki a ruhájukat ellopja, vagy levágjon belőle valamit, mert rontó szándékú ember betegséget idézhe elő az ellopott ruhadarabok gazdáira.

Másnap, mielőtt templomba mennének, bekötik a fiatalasszony fejét. Hozzáértő asszonyok felcsavarják a haját, *fékötőt* tesznek rá, ami haj nem fér alá, azt levágják. A lány addig hátul egy fonatban (*bibac* vagy *cica*) viselte a haját. A templomban új helyére vezetik, és ez lesz a helye istentiszteleteken mindaddig, amíg hátrább nem kell ülnie. Az *első széket* 30–32 éves korában szokta elhagyni.

A lakodalom másnapján a vőlegény is leteszi a fekete ruhát, és a menyasszonytól kapott *bógatyába*, meg *imögbe* öltözik.

A reggel 8 óra körül összegyülekezett vendégek elkísérik az ifjú párt a templomba, zeneszóval. Templomból jövet végig a falon összeszedik a még vissza nem jött vendégeket s a lakodalom folytatódik a következő nap reggeléig. Harmadik nap reggel már nem hívják a vendégeket. A kitartóbbak azután negyedik nap reggelig maradnak. Negyedik nap reggelén mulatnak a szakácsnék. Kezükben tepsi, fedel, főzőkanál. Vidáman kurjongatva járkák a táncot.

Persze második, harmadik éjszaka már, bár mily nagy legyen is a kedv, csak kell egy-egy kis szünetet tartani, de a mulatság akkor sem válhat unalmassá. Szórakoztató játékokkal töltik ki a pihenőket. Ezek a következők:

Suszerjáték. Leül a szoba közepére egyik *bácsám* (bátyám) alacsony székre és varrni, foltozni kezdi a *komámuram* csizmáját. Mímeli az egész műveletet, és, ahogy veri az árat a talpba a kalapáccsal, öklével nagyot üt az egyik közelebb álldogáló vendégre. Azután a tüvel húzza a cérnát és kinyújtott karral böki öklét a másik közelebb állónak bordái közé, míg végre valaki kirántja alóla a széket és a mester nagy nevetés közben a földre esik.

Néma játék. Tettetett néma ül a szoba közepén, enni kér. Persze beszélni nem tud, így csak mutogat, dadog, hogy megértesse magát. Dől a vendégsereg nevében a mókás mozdulatokon, makogáson, nyegegésen. Végre megértik, mit akar, és enni hoznak neki egy tányérban. Villára szúrja a húst, de közben is még magyarázta valamit, mutogat, s mire szájához érte a villa, a hús már nincs rajta, valami szemfüles vendég lelopta. Következik a másik falat, mókázás közben igyekeznek azt is lecsenni a villáról, de ha nem elég ügyes a tolvaj, bizony a néma hatalmasat üt kezére a villanyéllal.

Rókázás. Elmege a gazda rókavadászni. Fogja a botját. A bot az egyik vendég. Tarisznya is kell, az a másik vendég. Puska, az megint egy vendég. És így összeszedve minden szükségeset, megy vadászatra. Meglátja a rókát, előkapja a puskát, (a megfelelő vendéget). Lő. Nem találja el a rókát, mérgeben odacsapja a puskát (a vendéget). Tarisznyáját is egy fához csapja. És így üti-dobja vadászskézségeit. A játéknak nincs kötött szabálya, a játékvezető leleményessége rögtönzi a fordulatokat. Cél, hogy minél mulattatóbb legyen.⁸

Fehér ló bevezetése. Egyszer csak nyílik az ajtó, gazda vezeti lovát kötőfékszáron. De milyen a ló? Elöl egy ember, utána a másik lehajolva megy belefogozva az elülső derekába. Fehér lepedővel vannak letakarva. Az első ember egy botot tart maga előtt, azon egy cserépfazekat, ez alkotja a fejet. A hátsó ember egyik kezében söprút dug ki hátul a lepedő alól. Ez az állat farka, amivel igyekeznek a közelálló kíváncsiskodókat meglegeyezni. A gazda fel akar ülni a lóra, de az rúg, kapálódzik, nem enged. Ha sikerülne is felülni rá, az ledobja. Végre megdühösödik a gazda, és botjával nagyot üt a makrancoskodó paripája fejére. A cserép nagy huppanással török darabokra, a ló kimúlik. Most már sajnálja a gazda, de hát a baj megtörtént, szépen elbúcsúztatja a lovat:

”Megszomorodott halotti gyülekezet! Búcsúszavaim megtalálhatók Gunár próféta 5-ik versében a következőképpen:

Itt pihegdél búsulásban
egy szürke ló magában,
méltó panaszát meghagyta
ezekben a versekben,
minek előtte tétetik
hú teste az ebekbe.

Ifjúágom, szép állásom még virágzott,
házamban kedves voltam
míg, csikófog volt a számban,
kaptak rajtam, adtak-vettek,
hol pedig elárvereztek.

⁸ Adatközlő: *Bonyár Józsefné*, Gáber Zsófia, született 1870-ben Rádfalván.

⁹ Elmondta *Káta József*, 1877-ben Rádfalván született kis-középparaszt.

Hol kocsiba, hol hintóba lónak lenni ítélték,
katonák alá is szántak,
de bajt csak az okozott,
hogy az anyám engem kancalónak csikózott.

Így jutottam egy embernek egy vásárban a
kezére,
aki többet nem bocsátott áruba, sem cserébe.

Hanem maga akasztotta utánam a taligát,
minden áldott nap kiszabta rám az igát.

Rossz volt gazdám,
panaszolta számtól az abrakot,
minél nagyobb terőt húztam,
annál többet rám rakott.

Pedig én kerestem a kenyeret,
a pénzt az erszényébe,
jószágomért még köszöntem,
ha megitatott délben.

Este kivert a mezőre
a libaszaros fűbe,
reggel hajtott szántani vagy nyomtatni.

De most már, hogy megöregedtem,
fel sem kelek, valamig csak fel nem vesznek.

Sok emberek felemelvén,
kezük között ingottam,
hallásukra betegségemben
még nagyot is f. .gottam.

Mire mindjárt ily jó áldást mondtak ám
fejemre,
hogy az a kis pipafüst is váljék egészségemre.

Most már megöregedtem,
nem bír inam, lábaim kezdenek botorkázni,
hurokkal a gerendába föl is köttek hintázni.

Szegény életben maradt pajtásom elibém
ragasztották,
majd kicsiben a nyakam hogy ki nem
szakasztották.

Így vonszoltak a temetőkertbe a fagyon,
a fejszével itt ütöttek agyon.

Két napig, amíg a kutyák meg nem ettek,
egymás között örömben vagy bánatban
összevesztek.

Amen”.

Ha ott volt *tisztelendő* uram, az ő kedvéért is énekeltek
a XIII. zsolnár dallamára:

Kedves tisztelendő uram,
elveszett nyolc maglúdám.

Arra kérem kigyelmedet,
publikálja ki őket.

Kettő köztük búbos vót,
Három nyírott farkú vót,

Kettő két szömire vak vót,
egy meg mindig kóborgó vót.⁹

III.

A HALÁL

A halál előtt

A halálnak számos *előjele* van.

A kutya, úgy tartják, csalhatatlanul megérzi a halál közeledtét. Ha nagyon „kajkaónak” a kutyák (tutulnak), valaki meghal. Persze, aki egy kicsit ismeri a kutyát, tutulásáról meg tudja állapítani, hová várható a halál. Megfigyeli, melyik irányba tartja a fejét, amerre „bauggat” (tutul), abba az irányba várható. Jaj, ha az ajtó felé fordítja fejét, erre már a saját házban készülhet valaki az örök útra. Ha a ház közepén, vagy az asztal alatt hentereg a *macska*, meghal valaki. De megjelenti a *halálmadar* is (kuvik), amelyik házon, vagy udvarnak fáján kuvikol, ott már koporsóról kell gondoskodni. Lehullik egy csillag? — Halott lesz. Megjelenti az álom is. Fehér marhát lát álmában, fehérét mos: halált jelent. Ha valakinek álmában kiesik a fog: meghal valaki. Ha előlről hull ki, közeli (rokon) hal meg, ha nem fáj a kiesés, idegen. Halált jelentő álmok még: szántás, sárga gabona, sárga fonál, méz. De vigyázni kell! Nagy könnyelműség, ha két lámpa ég az asztalon, mert meghal valaki.

Haldoklás

Ha a halál nem jött váratlanul, általában nyugodtan fogadják. Aki nehezen hal meg, hozzátartozója megfogja a kezét, így könnyebb a halála.

A haldokló érezvén a vég közeledtét, „hagyatkozni” szokott. Általában temetése felől: mit hogyan szeretne, mit tegyenek mellé a koporsóba. Családfő esetleg a vagyona felől is most rendelkezik. Végrendelet esetében a községi bíró, esküdt adja meg a hivatalos nyomatékot. Amikor a földiekkel végzett, a testiekről intézkedett, lelke az örökkévalóság felé vette tekintetét. Úrvacsora nélkül alig indult haldokló a nagy útra. A haldoklót zavarni nem szabad, hogy nyugodtan halhasson meg. Idősebb asszony könyvből mondja halkan a haldoklók imáját, a többi csendben utána. Sokszor a hitvestárs, vagy megtört szívű anya nem tud uralkodni mély fájdalomán, keserves zokogással, hangos jajszóval siratja, szólíttatja az örökre eltávozó egyetlenét. Pedig ez nagy hiba. Nem szabad siratni a haldoklót, mert nehezen tud meghalni. „Lá a . . . zángyi is nagyon siratta a bácsámat, mikor azt tutta meghótt, mire az magáhon tért. Monta is a zángyinak, minek szólétottá, én nagyon jaó helön vaótam. Azután még nagyon soká kínlaódot, mire meghótt igazán.” Vagy: „Nénikém nagyon ritt, a, amikor csak ehal a kislánya, annyira, hogy az főnézött. Azután még két napig szenvedött, alig tudott meghaóni.”

Halál

A meghaltnak lefogják szemét. Pénzt szoktak rátenni, hogy ki ne nyíljon. Ha felnyílik a halott szeme, utána rövidesen meghal valaki. Az ilyen pénzdarabot azután

esetleg beletették a koporsóba. Állat *keszkenyővel*, vagy szalaggal kötik fel. E műveleteket, úgy mint utána a halott öltöztetését is, a *halottkészítő* szokta elvégezni, de ha még sincs kéznél, családtag is elvégezheti. Az *állakötőt* koporsóbatételkor eltemetik a halottal. Még régebben nem is oldották le róla. Ha fiatal menyecske hal meg, férje esetleg észrevétlenül magához veszi az állkötőt, azért, hogy könnyebben kapjon újból feleséget. Fordított nemben is előfordult ilyen eset. Az özvegy az állkötővel megfogja párjával a kiszemeltet, ha egyszer észrevétlenül hozzáértette, az nem tud ellent mondani.

A halottat az ágyon, *hidegágyon* „kinyújtóztatják”. Valamikor valószínűleg asztalra fektették, mert ebben az időben még előfordul ritkán ez a kifejezés: „Hideg-asztalon fekszik”. Gyereket *dagasztóláb*on (kenyérdagasztáskor a sütőteknőt tartó bak) vagy széken nyújtóztatták.

A halott kezeit szorosan a test mellé helyezik, lábait fehér fűzővel összekötözik, de ezt temetés előtt kioldják. Amikor még nem húztak harisnyát a halott lábára, az időben a nagyujjainál fogva kötötték össze. A tükröt és képeket abrosszal befödik. Ha férfi hal meg, istállóban az állatok kötelét megoldják, ha asszony, akkor a kerti magokat kell megrázni. Másképpen nem lesz szaporulat, 7 évig nem kel ki a mag.

Először a halottkémhez mentek, amiután ez megtekintette a halottat, mennek a paphoz, meghúztatják a *hírharangot*. Ha kisgyermek hal meg, a kisharanggal, ha iskolás, a középsővel, ha felnőtt a nagyharanggal harangoznak (három harangjuk volt). Férfinak háromszor, nőnek kétszer „szaggattak” (a harangszó rövid pihenőre való megszakítása). Amíg a temetés meg nem történik, bizonyos időközökben harangoznak a halottra. Ez különböző, ki hogyan fizeti meg. A reggeli *könyörgéstől* (kb. 7, fél 8 órakor) este *imádságig* (évszaktól különbözően, amikor esteledik) minden két vagy három órában, de van, aki óránként, vagy még sűrűbben is harangoztat. A harangozó a temetésig (ugyanis addig tart a harangoztatás) a halottas háznál kosztol, reggelizik, majd egész nap a toronyban van, visznek neki oda bort, de még az ebédet is. Este ismét a halottas háznál vacsorázik. A harangozásért járó fizetés az egyházé, de a harangozó is részesül belőle.

A faluba mindig akadt egy-két szegényebb asszony, halottkészítő, aki a halottat öltöztetni, felkészíteni szokta. Díjazása egy bikla vagy egyéb ruhadarab a halott hátramaradt ruháiból, vagy egy lepedő.

A halottat először megfürösztik, utána a földreterített lepedőre fektetve azon öltöztették fel. 30–40 év óta már inkább csak mosdatják, de még ma is előfordul a fürösztés is. Ha a halott fürdetéséhez melegítették a vizet (hidegben), a fazekat nem volt szabad befödni, mert kár esik a jószágban. A fürösztővizet olyan helyre kellett önteni, ahol ember, állat nem igen jár. Haját megfésülik, a férfit szükség esetén megborotválják.

¹⁰ V. ö.: ZENTAI János, *Halálozás körüli népszokások és hiedelmek Rádfalván*. EA 9592. 1955. 1–21.

Minden ember részére már előre készen van a *halálos ruha*, még a gyermekeknek is. A halottat ebbe öltöztetik. A ruhát sehol meg nem kötik. Ez időben a férfi rendes öltözet: *széles gaty*a, fehér *imög*, fekete *mellény*. Nők, hajadonok rendes ünneplőbe, menyasszony módra öltöztetve, fején művirág koszorú. Keresztanyák művirág csokrot szoktak venni. Menyecske, fiatalasszony ünneplő ruhába, feje bekötve, fékötőt, amíg ravatalon fekszik, mellé fektetik, esetleg a koporsóban is. Idősebb asszony, 45 év körül már tiszta fehérbe, bekötött fejjel. Gyermekek: fiú úgy, mint a felnőttek, lányok ünneplősen. Harisnyát régebben nem húztak a lábra. Cipőt lábára, általában bőrneműt a halottra öltetni nem szabad, mert elhullik a jóság.

A lámpa egész éjjel ég a halott mellett. Macskát nem szabad a szobában hagyni a halott mellett.

R a v a t a l o n

Felöltöztetés után fölteszik a halottat a földről az ágyra, ott ravatalozzák. Jöhetnek már a halottnézők. Ismerősök, rokonok, jóbarátok jönnek csendben, köszönés nélkül. Különösen az asszony látogatók, együtt sírnak a hozzátartozókkal.

Hozzátartozónak mindig kell a halott mellett maradni. A házastárs néha mellé is feködt éjszakára, vagy esetleg a lábához feködt valamelyik hozzátartozó.

Ha valakinek a látogatók közül az arcán vagy testén nehezen gyógyuló seb, kiütés van, hozzáérteti a halott kezét, esetleg csak a *nevetlen* (gyűrűs) *ujját*, ettől az meggyógyul.

Ez alatt intézkednek a koporsó és a fejfa felől. A koporsót vagy asztalossal készítették, vagy Siklóson, Vajszlón vették. A koporsó színe gyermekeknel általában világoskék, *égszínkék*, ezt egyszerűbb kivitelben, asztalossal szokták csináltatni. Nagylányoké, menyecskeké, fiatalabb asszonyoké rózsaszín vagy égszínkék. Öregbeké szürke, fekete. Még régebből emlékeznek hogy az öregek részére (talán még a 70-es, 80-as években) egyszerűen gyalult, festetlen koporsót készítettek. A természetes nyers deszkára fekete festékkel írták a nevet és a halott éveit. A halott neve egyik felén, másikon pedig életkora — élt ... évet — ma is megvan. Férjes nőknél mindig a leánykori név szerepel a koporsón. Tudnak olyan esetekről is, hogy öregek — különösen magányosak — előre elkészítették koporsójukat, temetésig *borsót* (babot) szoktak benne tárolni.

A fejfát valami fűrő-faragó rokon, vagy jóbarát szokta elkészíteni az ilyen célra megfelelő és majd minden háznál mindig levő keményfából, elsősorban tölgyből, újabban akácból is.

Mikor a koporsót meghozzák, aki fél a családtagok közül, annak végig kell lépkedni a koporsó fenekén.

Míg a halott ravatalon fekszik, söpörni nem szoktak, ha söpörtek is, inkább a másik helyiségben, de a szemetet onnan sem volt szabad kivinni a temetésig.

Ha a halott *dagadásától* (fölpuffadásától) kellett tartani, hasára valami vastárgyat tettek.

V i r r a s z t á s

Temetés előtti éjszaka van a *veérrasztáó*. Rokonok, komák, jóbarátok szoktak virrasztani, de bárki elmehetett. A *közeli*eket (rokon, koma) meg szokták hívni. Általában felnőttek, férfiak, nők vegyesen vettek részt benne, de ha volt olyan virrasztóba jövő család, ahol a gyereket nem volt kire hagyni, azt is elhozták. A virrasztó rendszerint abban a helyiségben folyt le, ahol a halott feködt. (Hiszen ez idő tájt, nem is igen volt több helyiség a konyha mellett a házban). Mindig volt a faluban egy jobb énekes ember, ez volt a kántor (énekvezető). Az ének egy-egy sorát előre mondta, „diktálta” valaki, utána a kántor kezdésével és vezetésével együtt énekeltek. Szokásos egyházi énekeken kívül voltak saját alkalmi énekeik is. Ezeket vagy emlékezetből tudták, vagy kéziratban öröklődött át egyik nemzedékről a másikra. Pl.:

Búsán zengje énekét seregünk
Halottas ház küszöbödön kilépünk
Itt hagyunk téged nyugodni embertárs
Míglen számodra a sírásó sírtás
Lelked térjen be az úr örömebe
Hol Ábrahámnak nyugodj kebelébe

(a XXIII. zsoltár dallamára.)

Közben a gazda szaporán hozza a bort, jár körben az üveg. Bizony sokszor nagyon emelkedett a hangulat, harsog az énekeszó is.

Az énekek szünetében történik a *síratás*. Külön sírató-asszonyról ez időben már nem tudnak, de még egy-két évtizeddel előbb alkalmaztak fogadott síratókat. Általában a női hozzátartozók, különösen az idősebbek szoktak síratni, jajszóval búcsúzni a halottól. Férfiak nagyon ritkán síratnak, akkor is csendesebben, hacsak nem volt nagyon *bánatos halott*, akit igen nagyon sajnáltak, pl. fiatal férj a feleségét.

A sírató „számolaódik”, felsorolja az elhaltak mindennapi szokott cselekedeteit, életmegnyilvánulásait, betegségben elszenvedett bajait. Rámutat az elhunyt nagy erényeire s a saját árvánmaradt voltára.

De nemcsak igével él az ember! „Éjféli” tájban enni-valót hoznak be a gazdaasszonyok. Úgy látszik régebbi időből fennmaradt szokás, hogy kemencében nagy, kerek (25–30 cm átmérőjű, 3–4 cm vastag) *pogácsát* sütöttek. Ezt szeletekre vágva adták a virrasztók kezébe. Akár megette valaki, akár nem, otthagyni nem illett. De lehetett az étel *kemencés pereg* vagy *kalács* is. Az asszonyoknak kezébe adtak egy-egy darabot, a férfiak elé az asztalra helyezték. Evés előtt a kántor elimádkozta a *nagy miatyánkot*:

Szomorodat háznép mi
most már távozunk,
Nagy bánatitokban
magatokra hagyunk,
De mielőtt itt hagynám e
szomorú ház népét a

bánatba merült gyászoló
szíveket. Engedjétek meg
hogy egy két szót szólhasak
mindnyájunk nevében.
köszönetet mondjak
Köszönjük a hozánk való
szivesékteket, a mejben
minyájunkat részesítettetek.
az úr fizesen meg néktek
érte bőven
mielőtt magához felhívna
az égbe. Édes jó Istenem
szépen kérlek téged
te segítesz ezen a szomorú
ház népen, küld a
vigasztalás angyalát
hozájuk, örömet hoz uram
ne ij csapást rájuk te pedig
elköltözöt kedves halot
alugyál békével álmaidat
nezavarja hátra hagyot
szereteid jövője. Az úr adjon
ate testednek csendes pihenést
a földbe, lelkednek pedig
örök üdvösséget odafen a
menybe.

Istenem nagy a te felséged
az egész világ alkotmánya.
Méltány imád, és csudált
téged mint kezéd
csinálmánya, a vad
erdők rengetegjei! a havasok
setét völgyei, minden a
mi mozog és él, így kiált
hozád ha a nap felkel
és lemén

Mi atyánk ki vagy a meny-
ekben. Tepedig szeretettel
tekéntesz népednek ezen
bánatos lakhejére az égi
kárpitok intesz hogy
huljon áldás a földre
enged uram és enged
hogy muljon a sötét
had lásuk a
vakság enyészettét
akor annak aki búban
merül homloka vig
mosojgásra derül, minden
vigad, minden örül
menyei lakásod körül.
Teremtényid szózatja
buzgó szível hangosztatja
szenteltesék meg a teneved.
Te aki csupa szeretet vagy
kinek jóságod ojan nagy
hogy mi azt kinem
beszélhetjük, csak kebled
méhébe rejthetjük,

jőjön el a teországod.
ó de még akorse vétkezünk
bús inség lánczai között,
a minden napiért
hozád esedezünk.
ha hozád sóhajt az üldözöt
uram! uram! nehadjel
benűnket, ad meg minden
napi kenyerűnket.
Nenézd uram hogy a
földiek vétkesek a te
jóságodra nem érdemesek
gyarlóság a mi sajátunk
de bocsás meg mindeneknek
mert mi is megbocsátunk
a mi elenünk vétkezőknek
uram! uram én erős
kővárom tőled segedelmet
várok, a mulandóság
porpárnáin éjelen
komor éjszakáin keresztül
törve tekintetűnk hozád
egy jobb világba sietűnk
hozád óte ég és föld alkotó-
ja, a teremtés bölcs igazgatója
aki osztogatad az életet,
kimontad a halált, ítéletet
ahol minden földi bánat
elmúl, aki jobb életre vezet
a síron túl hozád ó te
hozád emelkedet e keresztyén
gyülekezet, mert tiéd az
ország a hatalom és a
dicsőség most és mind-
öröké ámen.
Isten veled isten hozád
Isten legyen minyájun-
kal áman.¹¹

Évés után még néhányat énekelnek. Búcsúzóul:

Nyugodj, csendben hagyunk mink itt téged
Nem zavarjuk meg halálos éjjeled
Nem keltűnk, nem riasztunk fel álmodból
Sem pediglen csendes, békés ágyadból
Itt hagyunk mink téged, jó éjszakát néked
adjon a te istened
Hogy majd felszerkenve, istent megölelve
Isten hozzád . . . (itt hiányos a szöveg)

(a LXXIX. zsolttár dallamára)

Majd távozás előtt a kántor még egy alkalmi imát
mond, azután búcsúzkodás nélkül haza mennek. Emlé-
keznek rá, hogy még régebben (70–80 évvel ezelőtt)
a komaasszonyok ott maradtak a halottsirató özvegy-
gyel 2–3 óráig is.

¹¹ Az imádságot Szekeres József (szül. 1890, Rádfalva) másolta le
1910 körül. Az eredeti kéziratot lásd ZENTAI János, EA 9592.
17–21.

A hozzátartozók még ott maradnak kis ideig, elmentel előtt megbeszélik a temetés részleteit, kik menjenek sírt ásni, mikor gyülekezzenek, a temetés pontos idejét, stb.

T e m e t é s

A haláleset hírére, a temetés idejét közeli rokon vagy ismerős viszi meg a más községben lakó érdekelteknek. Megmondták ki halt meg, mikor lesz a temetés.

Temetés napjának reggelén a halottas háznál jönnek össze a *gödörjáók* (sírások), komák, jóbarátok. Egy kis reggelizés, borozgatás után mennek ki a temetőbe. Szerszámot, ásót, lapátot, kapát visznek ki magukkal meg 1–2 liter bort. A sír mindig úgy készül, hogy a halott arccal keletre nézzen. Ez idő tájt még szokásban volt, hogy egy sírba kettőt — néha még többet is — temettek, rendszerint házastársakat, illetve ezek gyermekeit. Ez úgy történt, hogy a második temetésnél újból felásták a sírt és az előző koporsóra helyezték a másodikikat. De még gyakoribb volt a *part alá temetés* (padmalys temetés). Előfordult, hogy egy padmalyba kettőt is temettek, családi temetkezés esetén az első halottat — bármelyik családtag volt az — a „part alá” temették, a másodikikat az újból felásott sírverem ellenkező oldalára, a későbbi, esetleges gyermek halottakat a két koporsó közé. (A szomszédos Diószivlón *pandalnak* mondták a padmalyt). A sírfelbontás tilalmazásán kívül ez a temetkezési mód azért is kiment a gyakorlatból, mert a temető olyan laza homokos részéhez érkeztek, ahol a padmalyt nehéz volt kiképezni. A padmaly elé mindig deszkát állagattak. E temetkezés magyarázatául azt mondták, hogy így nem nyomja a föld a halottat.

Amikor az egészségügyi hatóságok a sírfelbontást szigorúbban tilalmazták, átmenetileg ez a szokás terjedt el, hogy a második halott részére a sírt közvetlen az első mellé ásták, nem hagytak közt a kettő között. Tehát két külön sírverem volt, mégis egybeolvadt és egy közös sírhalom volt felette.

Ha elkészült a sír, egy ember a temetésig ottmaradt, a többi hazament. Valószínűleg a könnyen omló homokos talaj az oka, hogy csak közvetlen a temetés előtt ássák meg a sírt. A sírverem fala sem függőleges, hanem minden irányban kissé ferde.

A halottat a temetés előtt teszik koporsóba. Elterítik a *halálos lepdőt* (erre a célra készült háziszóttas), ráfektetik a halottat és ezzel emelik be a koporsóba.

A koporsóba a halott mellé szokták tenni általában azt a ruháját, amelyben betegen feküdt. Mellé tették kedvenc tárgyait is: pipa, dohányzacskó, bot, kedvenc *kusztora* (fanyelű zsebkés), még szemüveget is. De lehet kedvenc kézimunka, díszpárna, ruhaféle, lányoknál ékszer is. „É ne temess velem sokat, mer nem tudom átvinni a vizön!” — mondták.

Szemfedelelet ezidőtájt már venni is szoktak, ennek előtte csak maguk szótte lepedőből készült. Ezt az arc felett + alakban kivágták, a kivágással keletkezett sarkokat visszatúrták, úgy hogy az arc látható maradt.

Mindezeket a *nyújtóztató*, vagy *halottkésztő* asszony végezte el, éppen úgy, mint az öltöztetést és a koporsóba tételt is. A koporsót a földre állítva, mindig lábbal az ajtó felé helyezik el.

Ha nagyon félt valaki a családból — különösen nők, gyermekek — a szemfedőből levágták egy kis csíkot, a koporsóból a halott alá tett *sziácsból* kivettek egy-két szálat, meggyújtották és elégették a személapáton. Az öltöztetőasszony háromszor megkerülte vele a félot és felé fújta a füstöt. Azt is megtették, hogy a koporsóba helyezett halott előbbi helyére ültették, aki nagyon félt, így majd elmúlik a félelme. Vagy a koporsó széléről lehasítottak egy gyufaszálnyi szilánkot, azt a szemfedő széléről levágták kis csíkba göngyölték és az ajtószárfa fölötti falrepedésbe dugták.

Ezalatt megérkeztek vidékről is a temetésre jövő rokonok. A messziről jötteket pereccel, kaláccsal, borral kínálják meg. Addig a koporsót nem is szegelik le, míg minden távolról jövő rokon meg nem érkezett és nem látta a halottat. Nincs kimondva, ki zárja le a koporsót. A koporsó fedelére férfi halott kalapját két szeggel ráerősítették.

Ez alatt egy rokon elment a papért, ketten a temp-lomba lévő *szentmihályját* hozták el.

A koporsót lábbal előre viszik ki a házból. Kivitele után kinyitják az ablakokat, azt mondják, szellőztetés céljából. Az udvaron az ajtó elé a szentmihálylovára teszik a koporsót, itt is lábbal kifelé a kapunak.

Ha férfi a halott, a feleség a koporsóra borulva siratja, férfiak nem szoktak a koporsóra borulni. Az özvegynek ilyenkor, különösen ha idősebb volt, de egyéb idősebb rokonnak is, székét szoktak kihozni. A halott mellett a főhely a koporsónak az ajtó felőli oldalán a halott fejének irányában volt. Ezt a helyet házastárs halála esetén özvegye, gyermek esetén szülője, szülő esetén a háznál maradt gyereke, szóval mindig a legközelebb álló gyászoló foglalta el. Tőle jobbra-balra a többi rokon a koporsó körül. Minél távolabbi a rokonsági fok, annál távolabb helyezkedik el a főhelytől. (Ennél pontosabb elrendezést eddig még nem sikerült megállapítani, nem emlékeznek rá.) Hátrább álltak a komák, jóbarátok, ismerősök.

A temetési szertartás, udvaron is, temetőben is a református vallás puritánságának megfelelően, egyszerűen folyik le. Régen, de még 15–20 évvel ezelőtt is kántor búcsúztatta a halottat, alkalmi rigmusokkal. „Rikátós” temetés volt, ha jól meg tudta szerkeszteni a búcsúztató verset és „megrikatta” a hallgatókat.

A halottat rendszerint kocsival viszik ki a temetőbe, mindig lábbal előre helyezik el, s vigyáznak, hogy csakis így hagyja el az udvart.

Amikor a koporsót kiviszik, egyik ügyesebb, otthon maradó gazdaasszony megtaszigálta az ajtófélfákat. Ha a gazda volt a halott, meg kellett oldani és újra megkötöni az jószág kötelét az istállóban, ha méhek is vannak, a kasokat is meg kell kissé emelni. Ekkor viszik ki a halál beállta óta a lakásban felgyűlt szemetet is.

A halottat vivő kocsit követik a gyászolók. A menet útközben is énekel egy-egy verset.

Ha valaki halottas menettel találkozik, ne szóljon, mert családjában lesz haláleset. Ha a menet kocsival találkozik, rövidesen meghal valaki.

Kiérve a temetőbe, leteszik a koporsót a földre. Rövid szertartás következik. Ott az élők mégegyszer elbúcsúznak hangos sírással a kedves halottól, miközben a koporsót leeresztik a sírba. Amikor elkezdik elhantolni, a hozzátartozók beledobják zsebkendőiket a sírba, s egy-egy félmarék földet is.

Mikor a hantolás már megfelelő magasságot ér el, akkor beleállítják a fejfát. Amikor a sírhalmot felhantolták, feldíszítették a fejfát. Menyecskeknél esetleg a főkööt szegelték a fejfára, de inkább annak csak szalagjait. Fiatalasszonyoknál a keszkenyőnek a fejfára való erősítése divott. Kivágtak belőle egy darabot, hogy továbbbi használatra el ne lophassa valami kegyeletsértő. Kisebb lányoknál a keresztanyák által vett s a ravatalon fejre helyezett művirág csokrokat és koszorúkat is a fejfára szokták akasztani. Azután a keresztanyák által vett kásmirkendőket és színes szalagokat helyezik el a fejfán. Öregebbek és férfiak fejfája üresen maradt. Az általánosan divatos gyászkoszorúk a századfordulón itt teljesen ismeretlenek voltak.

A fejfára a halott neve és életkora mellett rendszerint rövid kis búcsúzó, az ittmaradtaknak rövid kis intelem, esetleg kisebb bibliai idézet volt rávéve. Néha verses formában. A fejfának, bár egyébként nagyon egyszerűen volt elkészítve, kevéske mértánias vonalakból, egyszerű virágmotívumokból való díszítése volt, de nem minden esetben. Öregek emlékezete szerint festett fejfák is előfordultak, de gyűjtésem idején nem volt.

Amikor az elhantolással végeznek, a gyülekezet elszéled, ki-ki felkeresi szerette sírhalmát, s a fejfára borulva rövid fohással emlékezik rá kegyelettel. A hozzátartozók is eltávoznak. Egyik sírásó mégegyszer, utoljára hangos szóval búcsúzik a halottól:

Igen tisztelt komám (komaasszonyom) x. y.
Itt hagyunk mink téged a halottak csöndes birodalmában
Kihült tested találjon nyugodalmat az anyaföldben
Lelked pedig nyerjen örök dicsőséget a mennyben
Isten veled, csendes legyen nyugvó helyed.

A temetőből hazaérkezve, leginkább, ha a férj a halott, a feleség háromszor bekialt a házba: „Embör etthun van-e kend?” – mondják azért, hogy ne féljen. A bent lévőkhöz szól ki valaki, hogy nincs itthon, vagy elment, elvitték. A házba térve legelőször mindenki kezét mos.

A h a l á l u t á n

Tor.

A halottastort temetés után mindjárt megtartják, ha véletlenül délelőtt volt a temetés – bár ez a ritkább –

akkor is. Rokonok, komák, jóbarátok vesznek részt rajta. Egy közeli rokon hívja meg őket. A tor tulajdonképpen ünnepi lakoma, a szokásos ünnepi ételkkel, italokkal. Az étkezés megkezdése előtt valaki elimádkozza a miatyánkot vagy egyéb alkalmi imát. A lakoma, különösen, ha jó bor is van, elég kedélyessé hangolódik. A halotról, a gyászolók kedélyállapotára való tekintettel, tapintatból nem igen beszélnek. Tor után azonnal következett az örökösök *osztzkodása* a hátramaradt ingóságok fölött: ruha, ágynemű, bútor stb. Az osztzkodásnál általában a házban maradt gyermeket illeti az elsőség, hiszen a kiházasított gyerek már akkor megkapta, amire neki szüksége volt, illetve, ami megjárt. De azért néha bizony csúnya veszekedéssé fajul az osztzkodás, mert akad olyan örökös, aki ragaszkodik az egyenlő részhez. A jószágot általában még életében átadja a gazda, de ha ezt elmulasztotta valamilyen okból, bizony néha ebből is nagy bajok, gyűlölködések származhattak.

A halott hazajárása.

A halott, temetése után, bizonyos okokból nem tud pihenni, hazajár. Például tudtak egy olyan fiatalasszonyról, aki ezért járt haza, mert „gyerököt vesztött” (magzatelhajtás), ezért nem tudott megnyugodni. Oda járt sokáig a szilvafához, mely alá gyermekét temette. Hazajárhatott ezért is a halott, mert valamilyen kedves tárgyát, pipáját, botját, kalapját stb. nem temették el vele. Javas által megtudakolták az okot, a megjelölt tárgyat eltemették a sírjába, mire a halott megnyugodott s nem kísértett többé.

Láttak egy menyecskét 65–70 évvel ezelőtt, esténként hazajárni. Otthon kiszórt minden ruhát. Az állkötőjét kereste, nem temették el vele. Mikor ezt megtalálta, elvitte magával, többet nem jött haza.

Lássunk még egy-két ilyen esetet, amit 50–60 éve meséltek:

Szaván (második község ide) az öreg Bagi, katolikus volt, a kis katolikus temető már megtelt, ezért egy régi sírt föl ástak, és oda temették. Éjjelente hazajárt, a lakásban mindent szanaszét szórt: a káposztásköveket dobálta, tányérokat tördelt össze. Reggelre minden rendben volt. A felesége vége megszólította:

- Minden jótét lélek dicséri az istent.
- Én is dicsérném, de nem lehet.
- Ég föld ura vögyön bé!
- Nem vösz be. Minek temettetők oda az öregembör sírjába? Az nem hagy pihenni. Vegyetök ki, vigyetök a református temetőbe!

Ki is vették s eltemették a református temetőbe, új sírhelyére. Többet nem is kísértett.

A következő történet Viszlón esett:

Volt Diósvizlón egy nagyon kegyetlen ember. Amikor eltemették, állandóan hazajárt. Éjjelente árnyék formájában suhant be a házba. Fia s egyik lánya látta, de felesége és másik lánya nem. Fiának azt tanácsolták,

húzza ki gatyájából a madzagot, azzal kösse be az ajtót, a kulcslyukba pedig dugjon egy gerezd fokhagymát. Ettől aztán nem is tudott bemenni, de akkor egész éjjel űzte-hajtotta az udvaron a kutyát. A kutya reggel, mikor kinyitották az ajtót, rémülten szaladt a házba, úgy meg volt ijedve, hogy két napig nem mert kimenni. A családja vége is elment a halottíró asszonyhoz megtudakolni, mi is van a halottal. Vele azt üzente (a révületbe esett asszony által írásban szoktak üzeni a halottak): A szőlőhegyen kell bolyongnia pincéről-pincére és amikor be-bemegy egy pincébe, a mindenféle őt kísérő ördög mindig ráhúz egy hatalmasat a botjával. Megüzente, hogy melyik napon, azokat a kulcsokat, amelyekkel a pincéket szokta kinyitogatni, amikor még nyestezni járt, ássák el balra a fejfája mellé. Meg is tették, s többet nem is jött.

A halott hazajárása ellen ismerték még a következő eljárást:

Fődfazékba (cserépfazék) tisztavízben *borsót* (bab) kell főzni. Mikor megfőtt, a *csávással* (moslékos vödör) beleöntik a disznók vályujába. Akkor többet nem jön haza.

Gyász.

A század elején a gyász színe még a fehér. A fekete az 1920-as évek elején kezdett elterjedni, amikor a népviseletet is elhagyják. Ablakról, ajtókról leszedik a függönyt, az ágyakat a *jászos* (gyászos) lepedővel vonják be. Ez így tart az egész *jász* alatt, ágyat, asztalt fehér lepedővel takarnak be.

Öregeket, nagyszülőt 3–4 hétig, kicsi gyermeket (7–8 éves korig) 3–4 hónapig vagy még gyakrabban egy évig gyászoltak. Asszony a férje után esetleg tovább is „jászba vaót” tudnak hét éves gyászról is. Ha valaki korán letette a gyászt, megszólták. Az egy év letelte előtt az özvegy nem mehetett férjhez. Férfiak, úgy látszik nem szokták ilyen szigorúan venni a gyászt. Erről mondták: „Temetőig jaj nekem — haza felé van nekem”.

Persze szükség törvényt ront, azért volt eset, hogy temetés után két hónapra esküvő következett. Például olyan férfi esetében, akinél kicsi gyerek maradt vissza, és nem volt asszony a háznál. Az ilyet a közvélemény is megbocsátotta valahogy.

Férfiak, nők tiszta fehérben járnak a gyász ideje alatt. A ruha anyaga is egyszerű, vászon vagy *lenes* (lenből szőtt). Az asszonyok a *fejeruhát* simán kötötték nem tettek alá *szivacsot* (fejkenő alá tett kéreg, vagy karton, mely kifeszíti azt, nem lapul össze). A biklán a gyász ideje alatt csipke nem lehetett. Illetlenség lett volna zajos mulatságban részt venni. Ha mégis elkerülhetetlen volt, például közeli rokon lakodalmán, akkor ott is látnia kellett mindenkinek, hogy az illető gyászol. Nem táncolhatott. énekelhetett.

A halott emléke

Reformátusoknál általában nincs olyan temető-, ill. halottkultusz, mint a katolikusoknál. A temetők külsejére Rádfalván sem fordítanak akkora gondot. Évente legalább egyszer, leginkább tavasszal, *feltisztítják* a sírokat, virágot ültetnek rá.

Sírbolt, kriptá csak néhány van a temetőbe, azok is kezdetlegesebbek, csak 3–4 koporsó a férőhelyük. Egy-két sírt vaskerítés övez. Kő és márvány síremlék több is van, de uralkodó a fejfa.

A gyászolók ki-kijárnak a temetőbe, szeretteik sírhalmához, fejfájához, különösen az idősebbek. Ugy hiszik azonban, hogy nem jó sokat siratni a halottat, mert akkor vízben fekszik.

Temetőből nem szabad virágot hazahozni, mert a halott eljöhét érte. Halottak virágát nem jó szagolgatni, mert aki ezt teszi, elveszti a szagló képességét.

A gyászoló is csak megvigasztalódik idővel, ha említik a halottat, csendes megnyugvással mondja: „Nyugosztalja az Isten”.

Ma általános tünet, hogy a népszokások erősen megkoptak. A halálozás körüli népszokások azonban úgy látszik, szívósabban öröklődtek át napjainkra. Inkább csak külsőségeiben szenvedtek nagyobb változást. A városi divat elterjedésével, ahogy eltűnt a népviselet, a halott ruhája is megváltozott. Vannak öregek, 75–80 évesek, akiknek megvan a halottas ruhájuk, eredeti népviselet, de haláluk esetén már a mai divat szerinti ruhájukban temetik el őket, a régi ruha csak melléjük kerül a koporsóba. Ugyanis a koporsóba még ma is sok mindent tesznek a halott mellé. A koporsó már kereskedelmi áru, ugyanígy a koszorúk is. A fejfára már nem kerülnek a régi holmik, hanem a városban is divatos koszorúk. A virrasztó még megvan, és bár kevesebben látogatják, szinte teljesen úgy folyik le, mint régen. A koporsót ma is úgy állják körül, úgy *számolódznak*, siratnak, csak talán kevésbé hangosan. A siratóasszonyok alkalmazása, mint láttuk, már a múlt század végén megszűnt. A halotti tort változatlanul megtartják. Végeredményben a halotti népszokásokban lényegesen tartalmi változás nem történt.¹²

¹² Adatközlők: *Ács Lajos*, született Rádfalván 1902-ben, 9 holdas.

Kamu Jánosné, Nagy-Kovács Zsuzsanna, született 1884-ben Rádfalván, 24 holdas.

Kasza Józsefné, Csöme Anna, született 1872-ben Kóróson, 6 holdas.

Kovács Sándorné, Balog Márton Anna, született 1896-ban Kóróson, 10 holdas.

Szekeres József, született 1890-ben Rádfalván, 23 holdas.

Szekeres Józsefné, Sós Julianna, született Dióviszlón 1891-ben.

Tóth Jánosné, Bonyár Julianna, született 1902-ben Rádfalván, 21 holdas.

Volksbrauch der Geburt, der Ehe und des Todes in Rádfalva

JÁNOS ZENTAI

Die Studie befasst sich mit den Volksbräuchen der drei wichtigsten der menschlichen Wenden und zwar der Geburt, der Ehe und des Todes. Der Verfasser hat die Angaben selbst in Rádfalva von 1953 bis 1955 gesammelt. Rádfalva ist eine kleine Dorfgemeinde in Südungarn in der Nähe des Flusses Drau, die zur Etnikum Ormánság gehört. Die Bewohner sind reformierte Ungarn, deren Zahl zur Zeit der Sammelarbeiten um 500 lag, die aber 1984 auf 291 sank.

Der erste Teil handelt von der Geburt: die Bräuche und Glauben wurden hier in Verbindung mit der Schwangerschaft, der Geburt, dem Wochenbett und der Taufe aufgearbeitet. Zum Schluss wird auf die Aenderung der Bräuche in dem Zeitraum von der Jahrhundertwende des 19–20 Jahrhunderts bis die 1950-er Jahre anhand der Beispiele konkreter Personen hingewiesen.

Der zweite Teil legt die Eheschliessung dar, einschliesslich Brautwerbung, Verlobung und selbst die Hochzeit. Die Analyse der Hochzeit dehnt sich auf jede Einzelheit aus, begonnen von der Mahlzeit über die Begrüssungen des Brautführers in Gedichtformen bis zu den dramatischen Unterhaltungsspielen.

Der dritte Teil beinhaltet die Bräuche des Todes. Die Untertitel lauten: Vor dem Tod (Anzeichen, Totenkampf) Tod, auf der Totenbahre, Totenwache, Beerdigung, nach dem Tod, Leichenschmaus, „der zurückkehrende Verstorbene“, Trauer, das Andenken der Verstorbenen. Der Wert dieses Abschnittes erhöht die Ermittlung der Volksdichtungstexte in Manuskript. Die Studie ermittelt bedeutende originale Angaben aus einer verhältnismässig frühen Epoche. Das Thema wird mit monographischen Anspruch erschlossen.